

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК _____

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

« ____ » _____ 20__ р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного
періоду в умовах збройного конфлікту в Україні»**

Виконала:

студентка II курсу, групи СЛ – 72 мп

Шемета Світлана Андріївна _____

Науковий керівник:

Старший викладач, кандидат політичних наук

Багінський А. В. _____

Рецензент:

Доцент кафедри теорії та практики управління,

Кандидат філософських наук, доцент

Архипова Є. О. _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.
Студентка Шемета Світлана Андріївна

Київ – 2018 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) за освітньо-професійною програмою

Спеціальність (спеціалізація) – 054 «Соціологія» («Врегулювання конфліктів та медіація»)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ П.В.Кутуєв

«__» _____ 2018 р.

**ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студенту**

Шемета Світлана Андріївна

1. Тема дисертації **«Впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту в Україні»**, науковий керівник дисертації Багінський Андрій Владиславович старший викладач кафедри соціології, кандидат політичних наук, затверджені наказом по університету від «07» листопада 2018 р. № 4101-с
2. Термін подання студентом дисертації 07 грудня 2018 р.
3. Об'єкт дослідження - впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту в Україні.
4. Предмет дослідження - вплив впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту в Україні.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
  - виявити теоретичні підходи до транзитивного правосуддя;
  - проаналізувати існуючий досвід правосуддя перехідного періоду;
  - виокремити напрямки в межах, яких діє перехідне правосуддя;
  - з'ясувати етапи формування правосуддя перехідного періоду;
  - визначити роль міжнародної спільноти в перехідний період;
  - сформулювати завдання, які стоять перед правосуддям перехідного періоду в Україні;

-емпірично дослідити бачення застосування концепції амністії як складової перехідного правосуддя

6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу

7. Орієнтовний перелік публікацій

8. Дата видачі завдання СЛ72мп – 15.10.2018

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів магістерської дисертації	Примітка
1.	Визначення напрямку дослідження	28.08.2018 - 06.09.2018	
2.	Формування джерельної бази дослідження	07.09.2018 - 20.09.2018	
3.	Складання розгорнутого плану	21.09.2018 - 27.09.2018	
4.	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	28.09.2018 - 10.10.2018	
5.	Підготовка і написання I розділу дисертації (ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО «ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ»)	11.10.2018 - 24.10.2018	
6.	Написання II розділу (ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЛІБЕРАЛЬНОГО МИРУ)	11.10.2018 - 24.10.2018	
7.	Підготовка програми та інструментарію дослідження	25.10.2018 - 08.11.2018	
8.	Проведення дослідження та аналіз зібраних даних	09.11.2018 - 15.11.2018	
9.	Написання III розділу (АМНІСТІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ), висновків та коригування списку літератури.	15.11.2018 – 29.11.2018	
10.	Підготовка реферату магістерської дисертації	30.11.2018 – 5.12.2018	
11.	Передача магістерської дисертації на кафедру	12.12.2018	

Студент

С.А. Шемета

Науковий керівник дисертації

А.В. Багінський

Анотація

Шемета С.А. Впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту в Україні. - Рукопис.

Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Кафедра соціології. – Київ, 2018. – 103 с., 9 рис., 2 дод., список використаних джерел з 61 найменувань.

У роботі досліджено впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту в Україні. Розглянуто теоретичні підходи до правосуддя перехідного періоду, виділено основні аспекти та підходи транзитивного правосуддя. Також розглянуто проблеми запровадження перехідного правосуддя в Україні. Окремо виділено питання амністії як елемент перехідного правосуддя і зроблено авторське дослідження у вигляді анкетування серед студентів Києва та Маріуполя.

Abstract

Shemeta S.A. Implementation of mechanisms for the application of transitional justice in the context of armed conflict in Ukraine. - Manuscript.

The paper investigates the implementation of mechanisms for the application of transitional justice in the context of an armed conflict in Ukraine. The theoretical approaches to transitional justice are considered, the main aspects and approaches of transitive justice are highlighted. The problems of introduction of transitional justice in Ukraine are also considered. Separately, the issue of amnesty as an element of transitional justice is singled out and an author's research in the form of questionnaires among students of Kyiv and Mariupol has been made.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО «ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ»	9
1.1. Поняття та аспекти «правосуддя перехідного періоду»	9
1.2. Підходи до правосуддя перехідного періоду	17
Висновки до першого розділу	34
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЛІБЕРАЛЬНОГО МИРУ	36
2.1. Ліберальний мир як основний організаційний інструмент правосуддя перехідного періоду	36
2.2. Проблеми запровадження перехідного правосуддя в Україні	48
2.3. Засоби перехідного правосуддя в Україні в контексті збройного конфлікту на шляху до ліберального миру	54
Висновки до другого розділу	65
РОЗДІЛ 3. АМНІСТІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ (ОПИТУВАННЯ ДУМОК СТУДЕНТІВ КИЄВА ТА МАРІУПОЛЯ)	67
3.1. Програми соціологічного дослідження	67
3.2. Аналіз результатів опитування	70
Висновки до третього розділу	84
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
Додаток 1	100
Додаток 2	103

ВСТУП

Актуальність теми. Щодня ми знаходимось в неймовірному вирі подій і на жаль, конфлікти є невід’ємною частиною нашого дня та життя в цілому. Навчитись швидко виявляти конфліктоген та працювати з ним, щоб усунути наслідки та продовжувати працювати у звичному режимі є корисним навиком, в ідеалі потрібно працювати з причинами, а вже потім переходити до наслідків. Якщо починати з причин, то можливо попередити конфлікт, уникнути його або мінімізувати наслідки. Зараз ми розглядаємо мікрорівень, де акторами є люди та їх буденне життя, а якщо поглянути на макрорівень, де актори - це держави, то ситуація значно ускладнюється.

Події які розпочались ще в листопаді 2013 року стали своєрідним індикатором, того що інструментарій перехідного правосуддя варто було почати застосовувати ще в 1991 році. В момент зародження української державності – під час зміни режимів правління. Нова держава повинна була обрати новий стратегічний план розвитку, а не розбудовувати державність на попередніх зв’язках. Можливо тому в Україні відбулись дві масштабні революції з часів незалежності. Зараз поки ще триває активна фаза збройного конфлікту на сході України та окупації Криму, знов настав час думати про майбутнє країни. Виникає багато питань. Як досягти сталого миру, як примирити громадян, що були по різні сторони лінії розмежувань, або просто висловлювали інше бачення? Як відновити гармонічні стосунки? Чому вірити? Яка роль міжнародної спільноти в долі України? Відповіді на ці і ще на багато інших запитань можна знайти в транзитивному правосудді, що є комплексом правових та політичних механізмів використання яких може повернути до рівноваги суспільство, яке прагне примирення.

Об’єктом даного дослідження правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту.

Предмет дослідження – вплив впровадження механізмів застосування правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту в Україні.

Мета дипломної роботи – аналіз особливостей правосуддя перехідного періоду – його складових, в умовах конфлікту збройного конфлікту в Україні.

Завдання:

- дослідити теоретичні підходи до транзитивного правосуддя;
- виявити існуючий досвід правосуддя перехідного періоду;
- з'ясувати напрямки в межах, яких діє перехідне правосуддя;
- висвітлити етапи формування правосуддя перехідного періоду;
- визначити роль міжнародної спільноти в перехідний період;
- виокремити завдання, які стоять перед правосуддям перехідного періоду в Україні;
- емпірично дослідити бачення застосування концепції амністії як складової перехідного правосуддя

Методи дослідження включає в себе комплексне застосування різних методів соціологічного аналізу. Систематизація теоретичних та емпіричних підходів, а також аналіз, порівняння та синтез. Емпіричне дослідження було виконане методом анкетування.

Теоретична та практична цінність роботи дослідження може бути використане в практичних та наукових цілях. Емпірична частина дослідження може бути використана для проведення більш масштабних досліджень.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких має декілька підпунктів, висновків, списку літератури та двох додатків. Повний обсяг роботи 103 сторінки. Список використаних джерел – 88 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО «ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ»

1.1. Поняття та аспекти «правосуддя перехідного періоду»

Переважаюча частина теорій демократії і правосуддя розглядає ідеальну ситуацію, що характеризується миром в суспільстві і стабільністю громадських інститутів, як вже створених, так і тих, які потрібно створити. Ряд теорій пояснює розвиток демократії та її внутрішні суперечності, проте найчастіше не враховує результатів останніх досліджень, присвячених особливостям ситуації перехідного періоду. Стосовно до правосуддя йдеться, з одного боку, про перехід від авторитарного політичного режиму до демократії (як в Бразилії, Аргентині, Болівії, Чилі, Південній Африці або колишніх комуністичних країнах Європи), з іншого боку, про перехід від збройного конфлікту до відтворення демократичної держави (наприклад, в Європі після Другої світової війни, в колишній Югославії або в Руанді). В обох випадках правосуддя перехідного періоду передбачає відновлення порядку, примирення, відновлення справедливості щодо злочинів минулого, перебудову суспільства [4].

З одного боку, необхідно зіставити існуючі теорії правосуддя і демократії і поставити питання про їх переосмислення. Чи можливо застосувати ці теорії до настільки складних ситуацій, як встановлення миру - незалежно від того, чи йде мова про завершення міжнародного, міжнаціонального або внутрішнього конфлікту (в тому числі супроводжується масовими злочинами) або про крах авторитарного режиму. Чи витримають випробування історичними обставинами теорії демократії, яка з часів Макіавеллі і понині осмислюється філософами як протистояння? Як зв'язати їх з існуючими дослідженнями правосуддя перехідного періоду? Набувають теорії демократичної дискусії і

демократичного спору нової актуальності в зв'язку з необхідністю відновлення політичних інститутів? Наскільки сумісні процеси примирення і мирного відновлення з теоретичною концепцією демократії-спору?

Правосуддя перехідного періоду - наукова дисципліна, що охоплює судові та позасудові процеси і механізми, пов'язані зі спробами суспільства подолати спадщину великомасштабних порушень прав людини.

Правосуддя перехідного періоду - це комплекс заходів, пов'язаних з систематичними або масовими порушеннями прав людини, який забезпечує відшкодування жертвам порушень, а також створює можливості або сприяє трансформації політичних систем, конфліктів та інших умов, які, можливо, лежали в корені зловживань.

Таким чином, правосуддя перехідного періоду, при розгляді минулих систематичних або масових порушень, переслідує дві мети. Перша мета - забезпечити певний рівень правосуддя для жертв. Друга мета полягає в зміцненні можливостей для миру, демократії і примирення. Для досягнення цих двох цілей, заходи правосуддя перехідного періоду часто поєднують в собі елементи кримінального, відновного та соціального правосуддя [11].

Перед постконфліктним суспільством стоїть як мінімум п'ять завдань: забезпечити перехідний правосуддя, справедливість у розподілі благ, матеріальне благополуччя, участь і світ. Хоча ці завдання концептуально самостійні, вони пов'язані один з одним. У процесі виправлення минулої несправедливості перехідне правосуддя несе з собою ідею концептуалізації розвитку, що корениться в перетворенні суспільства, а не налаштовує просто на якусь технократичну діяльність.

Правосуддя перехідного періоду не є особливою формою правосуддя. Це, скоріше, правосуддя, адаптоване до унікальних умов в суспільстві, що переживає перехід від часу, коли порушення прав людини були нормальним станом справ. У деяких випадках, цей перехід відбувається раптово і має очевидні і серйозні наслідки. В інших випадках він може тривати багато десятиліть.

Правосуддя перехідного періоду вперше з'явилося в кінці 1980-х - початку 1990-х років, у відповідь на політичні перетворення в Латинській Америці та Східній Європі і потреба в правосудді, що виникла в ході цих перетворень. У той час, правозахисники та інші люди намагалися вирішити питання про те, як ефективно вирішити проблему, що стосується систематичних зловживань при колишніх режимах, але при цьому зміцнити і не зірвати поточні політичні перетворення. Оскільки ці зміни часто називалися «переходом до демократії», цю нову міждисциплінарну область стали називати «перехідне правосуддя» або «правосуддя перехідного періоду». Заходи правосуддя перехідного періоду, як правило, включали переслідування лідерів режиму, ініціативи, пов'язані з гласністю, такі як відкриття державних архівів і створення офіційних комісій по встановленню істини, введення програм по відшкодуванню збитків жертвам, а також перевірка державних службовців, особливо (але не виключно) співробітників сил безпеки [49].

Правосуддя перехідного періоду виникло як частина визнання ідеї, що рішення проблем, що стосуються систематичних або масових порушень, вимагає особливого підходу, як ретроспективного, так і перспективного: метою заходів правосуддя перехідного періоду є не тільки відшкодування жертвам, але й запобігання появи таких жертв в майбутньому. У довгостроковій перспективі, заходи правосуддя перехідного періоду повинні сприяти миру, демократії і примирення, які необхідні, щоб запобігти систематичні або масові порушення прав людини.

У перехідний період право, як і держава, набуває такі риси і особливості, які докорінно відрізняють його від всіх інших правових систем, що розвиваються в звичайних умовах. Поява їх пов'язано з тими ж об'єктивними і суб'єктивними факторами, які зумовлюють специфіку державного механізму в перехідний період. Різниця полягає лише в тому, що на природу, характер і форми прояву права в даний період особливий

вплив роблять не тільки суто соціальні, економічні, ідеологічні та інші їм подібні фактори, але і чисто державні феномени.

В якості основних критеріїв періодизації перехідного стану держави і права при цьому виступають: 1) рівень завершеності формування системи органів державної влади, що відповідає типологічній характеристиці нового конституційного ладу; 2) рівень громадянської злагоди; 3) рівень стабільності суспільних відносин нового типологічного характеру після відповідного державно-правового впливу.

Початковий етап розвитку правової системи в перехідний період, також як і розвитку держави, включає в себе ряд таких цілком певних дій нової влади, як реальне заволодіння головними важелями державної влади; декларування основних принципів стратегії корінних перетворень; демонтаж найбільш опозиційних і нежиттєздатних інститутів колишнього ладу; закладання основ нової правової системи; формування нових, переважно тимчасових органів перехідною влади і ін. Своєрідний характер права, його власність відіграє важливу роль в усіх можливих стратегіях поведінки з минулим [60].

Другий етап розвитку правової системи, а разом з нею і інших соціальних систем, включаючи державну, в перехідний період характеризується, але на думку дослідників, проведенням таких заходів, як скасування більшості раніше створених тимчасових і надзвичайних органів держави, вжиття заходів до досягнення в суспільстві громадянської злагоди, проведення виборів в центральні та місцеві органи державної влади, прийняття «перехідною» конституції і ін.

Третій етап розвитку правової системи в перехідний період - етап сталого її функціонування - є заключним етапом еволюції державно-правової системи перехідного періоду.

Він передбачає організаційне оформлення органів перехідною влади знизу доверху за допомогою вільних виборів; функціонування перехідної держави в умовах реальної можливості здійснення державного

суверенітету; відносна громадянська злагода з приводу направлення подальшого розвитку суспільства; подолання найбільш небезпечних наслідків системної кризи, включаючи запобігання загрозі розпаду країни; закінчення військових конфліктів, якщо такі мали місце всередині країни і за її межами, за участю збройних сил цієї держави; помітне економічне зростання, що супроводжується реальним поліпшенням матеріального становища населення при збереженні в перехідному суспільстві ознак кризи; тривалий, безперервний розвиток перехідної держави в рамках обраного стратегічного курсу корінних перетворень без ексцесів повернення до колишньої парадигми розвитку і ін.

Поряд з цим заключний етап розвитку правової і державної систем в перехідний період знаменується також, в силу самої їх початкової природи і логіки їх подальшої еволюції, прагненням державної влади не тільки до подальшого закріплення правових основ великого, «олігархічного» капіталу, його остаточної легалізації, але і до забезпечення йому, в тому числі за допомогою «незалежних» засобів масової інформації, широкої соціальної підтримки і «всенародного» визнання, його легітимації [27].

Конституційне законодавство перехідного періоду являє собою систему конституційних актів, законів, що діють на даному етапі в тій чи іншій країні. Поряд з конституцією держави ця система включає в себе також всі закони, за допомогою яких вносяться в неї зміни, доповнення або ж проводяться вилучення з неї окремих положень.

У перехідний період, в силу його динамічності та відносної швидкоплинності, особливо яскраво проявляється як реальний, так і формальний характер конституції і інших конституційних актів; виявляється збіг або, навпаки, розбіжність формальної, писаної конституції з реальною, життєвою «конституцією» - самим життям з усіма її труднощами і протиріччями; виявляється адекватність або ж неадекватність відображення в конституції реальних економічних і соціально-політичних

процесів, що відбуваються в суспільстві, а отже, її життєвість або ж штучність.

У тому випадку, якщо конституція адекватно відображає і відповідно закріплює сформовані і складаються в суспільстві і державі перехідного типу відносини, вона, безсумнівно, сприяє розвитку цих відносин і навіть прискорює їх, а разом з ними - розвиток суспільства, держави і права. В іншому випадку вона штучно гальмує їх еволюцію.

У зв'язку з особливостями перехідного періоду, і в першу чергу з його швидкоплинністю і динамізмом, у вітчизняній і зарубіжній літературі неодноразово поставало навіть питання про реальну можливість і доцільність прийняття конституцій на цьому етапі.

Цілком логічно і закономірно при цьому ставити питання про те, чи можна взагалі в умовах різкої і досить радикально мінливого економічного, соціально-політичного та іншого середовища створити фундаментальний, довго працюючий, а не миттєвий нормативно-правовий акт у вигляді конституції, який б адекватно відображала і ефективно закріплювала подібного роду швидкоплинні суспільні відносини.

Противники беззастережного прийняття конституції перехідного етапу виходять з того, що в такому акті є теоретичний та практичний сенс лише тоді, коли в країні професійно налагоджений механізм прийняття поправок, внесення змін і доповнень до конституції, а також механізм тлумачення різних положень конституції [61].

В іншому випадку, стверджують противники прийняття конституції в перехідний період, швидка і разом з тим досить радикальна зміна закріплених в конституції «перехідних» відносин викличе її негайне старіння, відставання від реального життя і знову виникаючих в суспільстві відносин і як результат цього - прискорене вихолощення і перетворення її з реальної конституції в формальну.

Замість прийняття конституції перехідного періоду пропонується створити інший, більш гнучкий і динамічний, але тимчасовий

конституційний акт. У міру завершення стадії переходу від соціалістичної, планової економіки до капіталістичної, ринкової економіки та встановлення в суспільстві на цій основі нових економічних і соціально-політичних відносин передбачається заміна тимчасового конституційного акту постійно діючим, фундаментальним, розрахованим на багато десятиліть свого існування і функціонування конституційним актом.

Прихильники ж прийняття конституції в перехідний період як аргумент наводять, і не без підстав, думку про те, що конституція як фундаментальний юридичний, економічний і соціально-політичний акт - це документ не тільки сьогодення, а й майбутнього часу. В силу цього вона не може обмежуватися лише закріпленням відносин, що склалися на перехідному етапі, в сьогоденні. Не менш важливе її призначення - створювати умови для виникнення і розвитку нових суспільних відносин, відносин майбутнього.

Правосуддя перехідного періоду сьогодні - дуже широка і різноманітна область. По мірі розвитку, правосуддя перехідного періоду стало йти рука об руку з рухами за соціальну справедливість, вирішення конфліктів, миробудівництво, збереження історичної пам'яті і т.п [22].

Після того, як перехідний контекст перемістився з пост-авторитарних суспільств в Аргентині і Чилі в пост-конфліктні суспільства Боснії і Герцеговини, Лівії та Демократичної Республіки Конго, нові практичні проблеми змусили розширити межі правосуддя перехідного періоду і внести певні нововведення в цю область. Етнічні чистки і переміщення, реінтеграція колишніх комбатантів, примирення між громадами, а також роль правосуддя в побудові світу - всі ці важливі питання має вирішувати правосуддя перехідного періоду. Реінтеграція колишніх комбатантів, наприклад, є важливим питанням з кількох причин. По-перше, в рядах колишніх комбатантів можуть бути люди, винні в масових порушеннях прав людини, або навіть натхненники таких порушень. По-друге, колишні комбатанти часто отримують гроші і професійну підготовку в якості

стимулу до роззброєння, в той час як жертви, як правило, отримують мало або взагалі нічого, що б допомогло їм повернутися до нормального життя. Такий дисбаланс є морально негожим і нерозумним. Він може викликати обурення і негативне ставлення суспільства до реінтеграції колишніх комбатантів, в також загрожувати пост-конфліктній стабільності.

Оскільки перехідні контексти географічно перемістилися з Латинської Америки і Східної Європи в Африку й Азію, правосуддя перехідного періоду може перетинатися з місцевими, так званими «традиційними», заходами правосуддя, які можуть послужити важливим доповненням до правосуддя перехідного періоду. У деяких країнах, таких, як Сьєрра-Леоне і Уганда, громадськість може побажати використовувати традиційні ритуали для сприяння примиренню ворогуючих сторін або реінтеграції колишніх комбатантів. У таких випадках, роль правосуддя перехідного періоду полягає в забезпеченні застосування цілісного підходу, який може включати в себе ритуали, але не виключає можливість кримінального переслідування осіб, винних у тяжких злочинах, і застосування інших заходів правосуддя, наприклад, репарацій, для надання додаткового відшкодування [36].

У всьому світі, від Австралії і США до Гватемали і Південної Африки, руху за соціальну справедливість адаптували заходи правосуддя перехідного періоду для отримання компенсації за минулі систематичні прояви несправедливості. Ці рухи часто спрямовують свої зусилля на порушення, пов'язані з довгостроковими порушеннями, породженими соціально-економічним, расовими або гендерною нерівністю, а не на фізичне насильство, таке як вбивства і насильницькі зникнення, які перебували в центрі уваги багатьох ранніх заходів правосуддя перехідного періоду.

За останні двадцять років правосуддя перехідного періоду розширилося і диверсифікувалося, а також придбало надійні підстави в міжнародному праві. Одне з правових підстав правосуддя перехідного

періоду веде свій початок від рішення Міжамериканського суду з прав людини у справі Версалес Родргес проти Гордурасу, в якому Міжамериканський суд постановив, що всі держави мають чотири фундаментальних, або мінімальних, зобов'язання в галузі прав людини, а саме:

- вживати розумних заходів для запобігання порушень прав людини;
- проводити серйозне розслідування скоєних порушень;
- застосовувати відповідні санкції до осіб, винних у порушеннях,
- надавати відшкодування жертвам порушень.

Суть цього рішення була явно підтверджена подальшими рішеннями суду і неявно підтверджена і схвалена судовою практикою Європейського суду з прав людини і рішеннями договірних органів ООН, таких як Комітет з прав людини. Крім того, ці зобов'язання були безпосередньо включені в багато важливі документи ООН, такі як доповіді спеціальних доповідачів ООН по боротьбі з безкарністю 1997, 2004 і 2005 років, і доповідь Генерального секретаря 2004 року по питань верховенства права та правосуддя перехідного періоду в конфліктних і постконфліктних суспільствах. Створення в 1988 році Міжнародного кримінального суду також мало велике значення, оскільки статут цього суду закріплює життєво важливі зобов'язання держави щодо боротьби з безкарністю і поваги прав жертв [36].

1.2. Підходи до правосуддя перехідного періоду

Хоча перехідний період завжди пов'язаний з безліччю моральних, правових і політичних дилем, проблема боротьби з систематичними або масовими порушеннями прав людини може бути однією з найбільш політично значущих і важко здійснених на практиці. Політичний баланс влади нерідко є вкрай делікатним питанням, і уряди-наступники можуть не

захотіти проводити широкомасштабні ініціативи, пов'язані з правосуддям перехідного періоду, або вони можуть бути не в змозі зробити це, не піддаючи ризику власну стабільність [32].

Починаючи із середини 1990-х років, дослідження правосуддя перехідного періоду сформували нову дисципліну, яка вивчає розроблення набору методів, механізмів і цілей, спрямованих на подолання наслідків минулих порушень прав людини, що спостерігалися здебільшого під час збройних конфліктів та авторитарних періодів, якими характеризувалася Холодна війна (Мінов, 1998 р.; Тайте, 2000 р.; Роз-Аріаза, 2006 р.). На початковому етапі правосуддя перехідного періоду було зосереджене на механізмах (як судових, так і ні), сформульованих державами та міжнародними суб'єктами під час так званого «каскаду правосуддя» (Сікінк, 2011 р.) у відповідь на прагнення жертв домогтися справедливості за минуле насильство (Олсен, Паун, 2010 р.).

На хвилі масових порушень, кримінальне правосуддя часто привертає пильну увагу, як в зв'язку з необхідністю залучення до відповідальності осіб, винних у масових порушеннях, так і з-за загальної драматичності судових розглядів. Так було в Аргентині, де увагу громадськості була прикута до суду над військовими керівниками хунти на початку 1980-х. Але кримінальне правосуддя може зіткнутися з такою проблемою, як автономний підхід до відновлення справедливості. Наприклад, в разі масових порушень, таких як геноцид, кількість жертв і злочинців може обчислюватися десятками або навіть сотнями тисяч. В таких умовах просто неможливо забезпечити справедливий розгляд кожної справи в рамках судової системи, оскільки навантаження буде занадто велике. Крім того, судова влада може бути неієздатною, якщо поліція, прокурори і судді є надто слабкими або корумпованими, або їх занадто мало для того, щоб вони могли і хотіли діяти в інтересах суспільства і забезпечити право жертв на правосуддя [51].

Крім питання про те, чи можливо відшкодувати систематичні або масові порушення прав людини за допомогою судових заходів, виникає питання, чи є ці заходи адекватними самі по собі. Правосуддя перехідного періоду ґрунтується на переконанні, що вони не є адекватними. Багато проблем, що випливають з минулих порушень, часто дуже складні, щоб їх можна було вирішити тільки за допомогою судових заходів, таких як судові розгляди. Двадцятирічний досвід свідчить, що, для того щоб бути ефективним, правосуддя перехідного періоду має бути цілісним. Тобто, воно повинно складатися з декількох ініціатив, які доповнюють і підсилюють один одного. Система захисту прав людини, є субсидіарною, тобто допоміжною, що втілено в установленому нею процесуальному правилі [35].

Однак те, що ми бачимо, як стверджують Мак Гілті та Краус й Жетерсон, це «свідомий процес» запозичення ідей (що складається з спроб і помилок): від одного післявоєнного середовища – до іншого – створення спеціалізованого набору інструментів для постконфліктної відбудови. [14]

Елементи таких ініціатив часто включають:

Кримінальне переслідування - судове переслідування осіб, відповідальних за порушення прав людини. Судове переслідування часто грає важливу роль в переслідуванні осіб, які вважаються найбільш відповідальними за масові або систематичні злочини.

Країнам, які виходять з конфліктів і криз, часто властиві недостатньо міцне панування права або його повна відсутність, неадекватні можливості в плані права застосування і здійснення правосуддя, а також зростання числа порушень прав людини. Це положення нерідко ускладнюється відсутністю довіри суспільства до державних органів і нестачею ресурсів.

Кримінальні переслідування складають один з центральних елементів комплексної стратегії правосуддя перехідного періоду, спрямованої на позбавлення суспільства від безкарності і спадщини злісних порушень прав людини.

Світова громадськість вперше зіткнулася з проблемою залучення до відповідальності осіб, винних у масових порушеннях прав людини, але не порушивших при цьому національних законів, після закінчення Другої світової війни. Тоді при підготовці Нюрнберзького процесу союзники звернулися до пошуку шляхів подолання дилеми, пов'язаної з принципом *nulla poena sine lege*. Вироблені в результаті механізми міжнародного права, багато в чому реалізували ідеї німецького юриста і філософа права Густава Радбруха (1878 - 1949). Сікінк стверджує, що процес консолідації легітимності прагнення індивідуальної кримінальної відповідальності виник у результаті різних процесів, які, зрештою, злилися в каскаді правосуддя. [20]

У наукових колах існує консенсус з приводу того, що постконфліктна відбудова полягає в нарощенні потенціалу ключових функцій держави з метою забезпечення безпеки, добробуту та представництва. Спектр запроваджених механізмів охоплював не лише механізми, орієнтовані на притягнення до відповідальності за минулі злочини (суди, комісії зі встановлення істини, люстрація), а й механізми реституційного правосуддя, орієнтовані на жертв насильства (репарації, монументи, проекти збереження пам'яті), і механізми безпеки та миру (амністії, помилування, конституційні поправки, інституційна реформа). Головне завдання механізмів правосуддя переходного періоду полягає в тому, щоб гарантувати реституцію прав жертв в особистісному та колективному вимірах (йдеться, зокрема, про право на істину, правосуддя, репарації та неповторення), а також у тому, щоб забезпечити примирення.

В основі багатьох праць у сфері правосуддя переходного періоду лежить низка дискусій, які, зрештою, вказують на широку тему примирення (наприклад, чи конструктивне ставлення до минулого та формування офіційної політики відповідальності й пам'яті допоможуть запобігти повторенню або відновленню минулого насильства, а також об'єднати

суспільство довкола спільного наративу) .Наукова думка, відповідно, прагне зрозуміти, чи ефективне впровадження механізмів правосуддя перехідного періоду сприятиме загоєнню особистих ран і примиренню між колишніми ворогами й між жертвами та виконавцями злочинів. Міноф (1998 р.) аналогічно досліджує вплив травми й насильства на особистісні когнітивні припущення та соціальні уявлення, стверджуючи, що механізми, побудовані за принципом «згори–донизу», принаймні певною мірою сприятимуть примиренню, незважаючи на серйозні проблеми, такі як спадок насильства, культура страху та брак довіри. Слід зауважити, що в багатьох працях, у яких досліджуються як теоретичні аспекти транзитивного правосуддя, так і широкий спектр емпіричних прикладів, підтримується твердження про те, що створення комісій зі встановлення істини, програм репарацій, а також переслідування виконавців злочинів неминуче сприятимуть примиренню. Такі високі цілі не підтверджуються емпіричним досвідом, зокрема, практичними дослідженнями, які розглядаються в рамках цього проекту і, здебільшого, на рівні громади, де часто зберігаються міжгрупові суперечності.

У цьому аспекті ключове значення має побудова надійної системи правосуддя, яка ґрунтуватиметься на верховенстві права (йдеться, зокрема, про ефективні правоохоронні функції держави (зазвичай – поліція й армія)) (Кол, 2008 р., Брінкергоф, 2005 р.).

Останніми роками з'явилися більш критичні праці у сфері правосуддя перехідного періоду, у яких піддається сумнівам ступінь того, наскільки воно може досягти цих цілей, особливо зважаючи на його відрив від дискусії щодо структурної нерівності (Міллер, 2008 р.; Шов, Валдорф та Газан, 2010 р.; Скар, Гарсія-Годоф and Колінс , 2016 р.). В останніх працях також аналізується більш локалізоване бачення правосуддя перехідного періоду та його вплив (Шов, 2010 р.), що відображає подібне зміщення акцентів у працях щодо розбудови миру. Нів та Увін (2010 р.), наприклад, дослідили, як члени місцевих громад у період після завершення конфлікту відкидали

формальні інтервенції, пов'язані з правосуддям перехідного періоду, на користь процесів, що ґрунтувалися на місцевих знаннях і традиціях урегулювання конфліктів.

У більш нещодавній критиці щодо правосуддя перехідного періоду спостерігається те, що Гарсія Гордос (2016 р.) визначила як «зміщення акцентів на жертв», унаслідок того, що жертви самі вимагають більш ефективних підходів до правосуддя, спонукаючи національних та міжнародних суб'єктів вживати більш адекватних заходів, а дослідників – включати голос жертв до своїх праць. Однак у дослідженнях і надалі маргіналізується будь-яка конкретика щодо повсякденної тактики, яку застосовують суб'єкти в поляризованих громадах, що намагаються знайти свій шлях серед невизначеності та рутини повсякденного життя, яке характеризується нерівністю й бідністю.

Дискурс, практика та ідеї перехідного правосуддя стали ключовим елементом цього новосформованого бачення розбудови миру та мінливої бази прав людини і прав жертв, які почали розвиватися в міжнародній системі в 1990-х роках. Вперше поняття правосуддя перехідного періоду було введено в науковий обіг в опублікованому в 1995 році в США в збірнику «Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes» [20].

Згідно з поширеним визначенням автора монографії «Transitional Justice» (2000 р), професора Нью-Йоркської школи права Р. Тайтель, правосуддя перехідного періоду - це «ідея правосуддя, пов'язаного з періодами політичних змін, відмінною рисою якого є правове реагування на правонарушення попередніх репресивних режимів» [19].

Зміст даного поняття полягає в реагуванні на вчинені в минулому правопорушення. Вказівка на перехідний період дозволяє відокремити його зміст «звичайного» правосуддя: мова йде про «відкладене» реагування на правопорушення, які раніше, до початку перехідного періоду, систематично не отримували належної правової оцінки з політичних причин.

У той час як цілі правосуддя перехідного періоду залишаються предметом наукової дискусії, в питанні про його зміст досягнутий певний консенсус. До нього відносять кримінальне переслідування, встановлення істини, відшкодування збитків та гарантії неповторення правопорушень.

Аж до теперішнього часу основним джерелом правових норм правосуддя перехідного періоду залишається внутрішнє законодавство держав.

Комплексне міжнародно-правове регулювання в цій області відсутнє. Її стосуються лише окремі норми і інститути міжнародного кримінального права та міжнародного права з прав людини. Проте про процес утворення міжнародно-правових норм правосуддя перехідного періоду свідчить ряд документів ООН, що містять адресовані як державам-членам, так і самій ООН і її спеціалізованим установам рекомендації.

Базовим елементом правосуддя перехідного періоду, як правило, служить кримінальне переслідування осіб, винних у порушеннях прав людини при колишньому режимі або в ході збройного конфлікту. Кримінальне переслідування може здійснюватися як національними, так і міжнародними або змішаними судовими органами, що діють постійно або створеними *ad hoc*. Підставою для притягнення до відповідальності може служити як внутрішнє, так і міжнародне право. Обов'язок з розслідування грубих порушень прав людини та притягнення винних у їх скоєнні осіб до відповідальності встановлений в ряді міжнародних договорів [15].

Довгострокові і раціональні рішення проблеми безкарності за скоєні злочини повинні бути спрямовані, головним чином, на створення національного потенціалу кримінального переслідування за ці злочини. У доповіді Генерального секретаря ООН "Панування права і перехідний правосуддя в конфліктних і постконфліктних суспільствах" говориться, що "немає сумнівів в тому, що національні системи правосуддя повинні бути найпершим засобом забезпечення відповідальності" [36].

Визначення Ради безпеки ООН:

«Правосуддя перехідного періоду – весь комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із намаганнями суспільства подолати важку спадщину масштабних порушень законності в минулому з метою притягнення винних до відповідальності, забезпечення справедливості та досягнення примирення. Цей комплекс може охоплювати як судові, так і позасудові механізми з різними рівнями міжнародної участі (або зовсім без неї), зокрема, кримінальне переслідування, відшкодування збитків, встановлення істини, проведення інституційної реформи, атестацію і звільнення або поєднання перелічених вище заходів» [36].

Завданнями, які повинне вирішувати перехідне правосуддя є:

- 1) притягнення до відповідальності винних у грубих порушеннях прав людини (конфлікт, війна, геноцид, тощо);
- 2) компенсація збитків жертвам порушень;
- 3) відкриття суспільству усієї правди про причини та наслідки масових порушень;
- 4) проведення реформ, які унеможливають повторення порушень.

Гострим виявляється протиріччя між двома, здавалося б, взаємопов'язаними завданнями - правосуддя і встановлення істини про минуле: перед судом обвинувачені можуть відмовитися свідчити проти самих себе і таким чином позбавлять суспільство, потерпілих та їхніх рідних важливих відомостей про обставини події. Для розкриття істини може знадобитися дієвий стимул, наприклад, звільнення від покарання, що, в свою чергу, підриває принцип юридичної відповідальності за правопорушення. В ході реагування на грубі і масові порушення прав людини доводиться враховувати і інші обмеження, зокрема:

- кадрові (покаранню можуть піддатися групи цінних фахівців, без яких держава не може обійтися);
- фінансові (відшкодування заподіяної шкоди часто стає непосильним тягарем);
- юридичні.

У країнах, які переживають радикальний перехід від репресій до демократії, першим реальним випробуванням при встановленні демократії і верховенства права є те, як вони будуть поводитися з особами, що допускали в минулому зловживання, оскільки реакція на них зумовить принципи, що відрізняють новий демократичний уряд від колишнього режиму. Є практика застосування т.з. гібридних судів. Гібридні суди є органами міжнародного кримінального правосуддя, порядок діяльності та юрисдикція яких визначаються як нормами міжнародного, так і положеннями національного права. Різновидом таких судів є інтернаціоналізовані національні суди, які розглядають справи про воєнні злочини з участю суддів-іноземців [62].

До всіх заходів кримінального переслідування (як національним, так і вживаним при міжнародному сприяння) слід застосовувати п'ять керівних міркувань:

1. Ці заходи слід підкріплювати твердою політичною прихильністю принципу відповідальності, яка має на увазі забезпечення досягнення комплексних цілей.

Перш за все, будь-якому державному діячу, будь то національного або міжнародного масштабу, важливо мати розуміння політичного контексту заходів кримінального переслідування. Такі кримінальні переслідування зазвичай здійснюються в гранично політизованій обстановці. Скаргою, яка частіше за все зустрічається від тих, хто проти них виступає, є те, що вони мотивуються політичною помстою. В деякій мірі особи, які підтримують принцип відповідальності за злочини, можуть послатися на правові обов'язки держав надавати підтримку здійсненню правосуддя. Міnow вдало зауважила, що правосуддя повинно бути чимось середнім між помстою та безкарністю; воно має визнавати шкоду, заподіяну жертвам; покласти відповідальність на винних у злочинах; визнавати потребу у виправленні минулої несправедливості.

Необхідність на політичному рівні твердій прихильності правосуддю має вирішальне значення, особливо у внутрішньому плані. Деякими з ключових проблем в цьому відношенні є:

- демонстрація згаданої прихильності без політизації прагнення до забезпечення правосуддя;
- розуміння складності цілей і стримування очікувань громадськості щодо результатів.

При реалізації заходів кримінального переслідування потрібно:

- чітке розуміння системних злочинів (наприклад геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, якщо вони відбуваються в широких масштабах) і того, як слід проводити їх розслідування і кримінальне переслідування;
- розробка кримінальних процедур, які можуть стимулювати суспільну довіру до державних інституцій, які займаються кримінальними переслідуваннями і судовими розглядами, як в технічному плані, так і по суті;
- визнання тієї ролі, яку слід грати потерпілим в судовому процесі, і упор на відновлення гідності потерпілих як повноправних громадян [44].

2. Ці заходи повинні спиратися на чітку стратегію, спрямовану на вирішення проблем, пов'язаних з величезною безліччю судових справ, безліччю підозрюваних осіб, обмеженістю ресурсів і такими, що суперечать один одному вимог.

В умовах перехідного або постконфліктного періоду заходи щодо порушення кримінальних переслідувань часто доводиться приймати паралельно із задоволенням інших невідкладних політичних, соціальних і економічних вимог (як всередині країни, так і в міжнародному плані). У багатьох постконфліктних країнах спостерігається високий рівень звичайних злочинів. За цих обставин очевидними проблемами є суперництво за ресурси, а також перевантаженість судових інстанцій. Крім того, занадто амбітний підхід до кримінальних переслідувань може

призвести до зворотних результатів, включаючи потенційні загрози стабільності країни з боку злочинців, загострення труднощів в забезпеченні безпеки великого числа потенційних свідків і відновлення закликів до введення законодавчих перешкод на шляху кримінальних переслідувань, таких, як закони про амністії.

3. Ці заходи повинні бути підкріплені необхідним потенціалом і технічними можливостями з розслідування і судового переслідування згаданих злочинів, при розумінні їх складності і необхідності використання спеціальних методів.

Системні злочини (як і більшість організованих злочинів) в цілому характеризуються поділом роботи між їх організаторами і виконавцями, а також заходами щодо створення структури і виконання злочинних дій, що утруднює виявлення зв'язків між цими двома категоріями злочинців. Переслідування цих злочинів ускладнюється тією обставиною, що вони часто (хоча не завжди) відбуваються офіційними органами і нерідко за участю осіб, які мали у своєму розпорядженні або, можливо, як і раніше мають потужний політичний вплив. Ці злочини зазвичай зачіпають велике число потерпілих, і проблеми, пов'язані з їх масштабами і обставинами, при яких вони відбуваються, ще більш ускладнюють їх розслідування в матеріально-технічному відношенні [40].

З іншого боку, розслідування системних злочинів полегшується тією обставиною, що офіційні органи зазвичай функціонують в рамках певної адміністративної структури, яка має в своєму розпорядженні прямі канали передачі інформації і звітності. Ця структура являє собою надійну основу для розробки ліній розслідування, що дає можливість робити висновки про те, хто санкціонував вчинення злочинів за відсутності будь-яких прямих доказів.

Методи розслідування системних злочинів відрізняються від методів розслідування звичайних злочинів. Робота обвинувача в розслідуванні і поданні суду справ по більшості звичайних злочинів може бути подібна

роботі кінорежисера, завданням якого є чітко описати те, як відбулася певна подія, і його головною проблемою є опис вчинення конкретного злочинного діяння. Чим ясніше опис, тим легше буде суду визначити, хто несе відповідальність за злочин. Однак розслідування системних злочинів вимагає підходу, ближчого до підходу, якого дотримується інженер. Завдання тут полягає в тому, щоб не просто описати вчинення злочинного акту, а виявити дію елементів його механізму [59].

Розслідування системних злочинів, будь то серія злочинних дій або окремий злочин, вимагає докладного вивчення самої системи, а не тільки результатів, які проявляються в злочині, що лежить в основі пов'язаних з ним злочинних дій, що становлять так звану базу злочину (наприклад, вбивство, катування, зґвалтування, депортація).

4. В рамках цих заходів слід приділяти особливу увагу потерпілим, забезпечуючи (наскільки це можливо) їх ефективну участь і гарантуючи належний захист свідків.

Реальністю є те, що відсутність належної підготовки судового персоналу і жорсткий графік його роботи часто перетворюють потерпілих в засіб доказу, а не в людей і громадян, що володіють правами і мають потреби.

Важливо встановити рівновагу між наданням потерпілим належної ролі в судовому процесі і тим, щоб не створювалося враження, що вони мають право вето щодо судового розгляду. У практичному плані обвинувачі будуть часто покладатися на добру волю потерпілих в тому, щоб вони давали реальні свідчення проти обвинувачених. Однак потерпілі в основному зможуть представити обмежену інформацію. Вони рідко зможуть представити інформацію про структури груп, що стоять за конкретними злочинами. Тому важливо, щоб потерпілі розуміли стратегію звинувачення і причини, за якими вони були обрані в якості свідків, з тим щоб вони не відчували, що їх думки ігноруються або що вони не вносять значний вклад в судовий процес [48].

В значній мірі допомогти перетворити відправлення правосуддя в набагато більш значущу подію для потерпілих можуть деякі основні рекомендації:

- Чуйне ставлення до очікувань потерпілих;

- Регулярні контакти. Контакти є основним елементом шанобливого ставлення до потерпілих: навіть проста брошура, в якій викладаються основні моменти судового процесу і вказуються контактні телефони або адреси на випадок необхідності отримання додаткової інформації, можуть бути безцінними;

- Інформаційно-просвітницька робота. Багато потерпілих, можливо, не мають будь-які реальні знання про те, з чим пов'язаний судовий процес, тому важливе значення має певна програма інформаційно-просвітницької роботи.

- Інформування потерпілих перед початком судового слухання. Перед початком судового розгляду слід ознайомити потерпілих і свідків з судовою процедурою і з самим залом судових засідань.

5. Ці заходи слід здійснювати з чітким розумінням застосованого права і належним визнанням досвіду управління судовим розглядом, а також з твердою прихильністю дотримання належної законної процедури [52].

Різні форми відшкодування, їх сфера охоплення і зміст, що передбачають як грошове, так і не грошове відшкодування, можна резюмувати наступним чином:

- Реституція означає заходи, які покликані «відновити початкове положення жертв, яке існувало до вчинення грубих порушень міжнародних норм в області прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права».

Реституція включає в себе: відновлення свободи, користування правами людини, документів, що засвідчують особу, сімейного життя і громадянства, повернення на колишнє місце проживання, відновлення на роботі і повернення майна;

Компенсацію «слід надавати за будь-який збиток, що піддається економічній оцінці в установленому порядку і пропорційно серйозності порушення і обставинам кожного випадку».

Збиток, що тягне за собою необхідність виплати компенсації, може наступати в результаті фізичної або психічної шкоди; втрачених можливостей, в тому числі в сфері працевлаштування, освіти і отримання соціальних пільг; моральної шкоди; витрат на правову або експертну допомогу, ліки і медичне обслуговування, а також на послуги психологічних і соціальних служб.

Реабілітація включає в себе надання медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг.

Сатисфакція включає в себе широкий діапазон заходів, таких як припинення порушень, встановлення істини, пошук зниклих осіб, впізнання та перепоховання тіл, публічне вибачення, судові та адміністративні санкції, поминання і організація навчальних програм з питань прав людини.

Гарантії неповторення того, що сталося включають в себе структурні заходи політичного характеру, такі як інституційні реформи, спрямовані на забезпечення громадянського контролю за збройними силами, службами безпеки, зміцнення незалежності судових органів, захист правозахисників, сприяння дотриманню стандартів в області прав людини на державній службі, в тому числі співробітниками правоохоронних органів, ЗМІ, промислових підприємств і психологічних і соціальних служб. Айкен зауважив, що перехідний процес є важливим моментом і має потенціал для зміни соціальних відносин та уявлень.

Міжнародне кримінальне право і правосуддя в залежності від характеру правопорушень і умов трансформації, кримінальному переслідуванню можуть піддаватися і керівники, які ініціювали правопорушення, і їх виконавці. Термін давності у кримінальних справах, як з точки зору переслідування, так і з точки зору покарання не

обчислюється протягом періоду, коли відсутні ефективні засоби правового захисту.

Термін давності не застосовується до тяжких злочинів з міжнародного права, які за своєю природою не погашаються давністю. Розслідування обставин злочину є одним із завдань кримінального переслідування, однак не завжди воно досягне в повній мірі. Зокрема, змагальність судочинства, право обвинуваченого не свідчити проти самого себе позбавляє суд важливих джерел інформації, які в умовах віддалення розслідуваних подій у часі можуть виявитися незамінними.

Це міркування, а також бажання отримати комплексне уявлення про причини та обставини репресивної політики колишнього режиму призвели до того, що встановлення істини виділилося з кримінального переслідування в якості самостійної форми правосуддя перехідного періоду.

Завдання встановлення істини про злочини часто покладається на особливі квазісудові органи (комісії по встановленню істини). Вони збирають і вивчають докази, опитують свідків, складають звіт про результати розслідування, але не мають права вирішувати питання вини і залучати до юридичної відповідальності. Нерідко співпраця з такими комісіями стає умовою для звільнення від кримінального покарання, що має стимулювати розкриття правди про злочини [4; 31].

Комісії по встановленню істини - спеціальні комісії з розслідування, які створюються і будуть уповноважені державою для проведення розслідувань і збору відомостей про зловживання недавнього минулого. Такі комісії часто дають рекомендації щодо усунення наслідків подібних зловживань і запобігання їх повторення [39].

На мій погляд влучно охарактеризувати комісію зі встановлення істини вдалось Садоф: «Однак комісія зі встановлення історичних фактів відкриває політичний простір, зокрема, довкола проблеми політики пам'яті — легітимізує вимоги організацій громадянського суспільства і підкріплює їх судові справи, виконуючи функцію неофіційного доказу.»

Встановити істину в разі вчинення злочинів абсолютно необхідно:

- для того щоб ті, хто безпосередньо постраждав в результаті злочинів, знали всю правду про злочини та їх причини, і щоб їхні страждання були публічно визнані. Крім того, встановити істину необхідно для виправлення пред'явлених помилкових звинувачень;

- для того щоб родичі - зокрема, родичі убитих або зниклих без вести - дізналися, що сталося з їх близькими, і встановили їх місцезнаходження;

- щоб суспільство, в якому це сталося, знало обставини і причини, які призвели до вчиненим порушенням, і не допустило їх здійснення в майбутньому, визнавши і зберігши загальний досвід [36].

Значущою складовою правосуддя перехідного періоду є відшкодування збитків (англ. - reparations). Серед правових аспектів компенсацій слід виділити питання про принципіальні обов'язки держави відшкодувати шкоду від грубих порушень прав людини, скоєних колишнім політичним режимом [16].

Предметом дискусії також є цілі компенсацій. Реальні збитки, завдані конкретному потерпілому від порушень прав людини, як правило, не піддається виміру, і тому виплата компенсації в принципі не дозволяє відновити status quo ante. Як наслідок, компенсації пропонується розглядати, наприклад, в якості матеріального вираження визнання за потерпілим даного статусу [48].

Програми репарації - спонсоровані державою ініціативи, спрямовані на відшкодування, в масовому масштабі, матеріальних і моральних наслідків минулих зловживань по відношенню до деяких класах жертв. Як правило, в рамках таких ініціатив жертвам надається деяке сполучення матеріального і символічного відшкодування.

Реформа системи безпеки - широкомасштабні програми по перетворенню військових, поліцейських, судових і пов'язаних з ними державних установ з інструментів репресій і корупції в державні інститути, службовці інтересам суспільства. Заходи по збереженню пам'яті - музеї,

меморіали, а також інші кроки для збереження суспільної пам'яті про жертви і поглиблення морального усвідомлення минулих порушень, з метою запобігання їх повторення.

З юридичної точки зору правосуддя перехідного періоду являє собою сукупність правових інститутів, заснованих на внутрішньому законодавстві держав і нормах міжнародного права з прав людини, а також міжнародного гуманітарного права. Об'єднання цих правових інститутів в єдиному понятті сталося в результаті одночасної дії ряду факторів. Головні з них - так звана третя хвиля демократизації 70-90-х рр. XX ст. [10]

Ступінь популярності концепції *transitional justice* в західній, перш за все англо-американській юридичній науці і політології важко переоцінити. Однак, загальноприйнята теорія правосуддя перехідного періоду до сих пір відсутня. Критиці піддається і вся концепція в цілому. Так, її прихильників дорікають в тому, що сама постановка проблеми правосуддя перехідного періоду (поєднання інтересів правосуддя та підтримки демократизації) призводить до виправдання безкарності злочинців [4].

Спроба пов'язати правове завдання з політичним може оцінюватися як кон'юнктурна і має відношення лише до певного історичного періоду, який вже закінчився. Тим більше що зусилля з подолання наслідків громадянських конфліктів і політичних репресій робляться і в країнах зі стійким політичним ладом. Застосовувати до них категорію перехідного періоду некоректно [5].

Як уже відзначено, пропонуються і альтернативні терміни - наприклад, «історичне правосуддя», «боротьба з безкарністю», «постконфліктне правосуддя», «подолання минулого» (нім.- *Vergangenheitsbewältigung*) [5, 6].

Об'єднання проблеми, яку намагаються описати за допомогою концепції, а також за наявності призначених для вирішення цієї проблеми правових норм і інститутів в понятті правосуддя перехідного періоду можна

вважати закономірним явищем, або, навпаки, випадковим і тенденційним, але ігнорувати це явище неможливо.

Висновки до першого розділу

Дослідивши теоретичні підходи до поняття «правосуддя перехідного періоду» та враховуючи міжнародний досвід варто підкреслити, що немає єдиної формули усунення наслідків минулого, відзначеного масовими і систематичними зловживаннями. Кожне суспільство має вибрати свій власний шлях. На сьогоднішній день практика показує, що вибір суспільства швидше буде ефективним, якщо він буде заснований на серйозному вивченні попереднього національного і міжнародного досвіду. Таке вивчення знижує ймовірність повторення можливих помилок, які перехідні суспільства не повинні допускати. Активні консультації з групами жертв і громадськістю, а також їх участь, є ще одним важливим фактором. Без таких консультацій і участі, ймовірність створення і функціонування надійної і ефективною політики правосуддя перехідного періоду значно знижується. Крім того, потенційна користь ініціатив правосуддя перехідного періоду зростає, якщо приділяти більше уваги гендерній проблематиці. Заходи правосуддя перехідного періоду, що нехтують різними зловживаннями проти жінок, а також гендерними зловживаннями, які могли вплинути на доступ до правосуддя і чоловіків, і жінок, зроблять набагато складнішим усунення наслідків гендерної спадщини авторитаризму і конфліктів. Важливо також забезпечити постійний інтелектуальний і практичний обмін між фахівцями в галузі правосуддя перехідного періоду і людьми, які працюють в суміжних областях, таких як вирішення конфліктів, демократизація, розвиток, миробудівництво і боротьба з корупцією. Цей процес має велике значення для створення політики, яка буде одночасно всеосяжною і реалістичною. Нарешті,

оскільки правосуддя перехідного періоду є відносно новою сферою, існує необхідність постійно емпірично оцінювати вплив заходів правосуддя перехідного періоду. Така оцінка допоможе створити ефективну політику для досягнення безпосередньої мети надання відшкодування жертвам, а також більш довгострокових цілей світу, демократизації і примирення.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЛІБЕРАЛЬНОГО МИРУ

2.1. Ліберальний мир як основний організаційний інструмент правосуддя перехідного періоду

Ліберальний мир є найбільш сучасною та комплексною спробою відновити порядок у суспільствах, що пережили громадянську війну. Як стверджують його прихильники, він поєднав у собі різні досягнення передової практики.

Ліберальний мир дає суспільствам можливість провести комплекс миротворчих заходів, які пов'язують завершення насильства з масштабнішим соціальним, політичним та економічним розвитком. До того ж, він базується на ідеях (демократії, плюралізму та лібералізму), які повинні попередити повторення конфлікту. Але, як запевняють деякі діячі ліберальний мир перетворився на стержень, на який опирається законність післявоєнної миротворчої діяльності, що проводиться кожного разу в усе більш безпосередніх і агресивних формах [13].

Звісно, існує велика кількість варіантів ліберального миру, оскільки в різних суспільствах ця теорія приймалася, тлумачилася та поширювалася різною мірою. Утім, проект зі встановлення ліберального миру з помітною регулярністю демонструє незадовільну якість «миру» та відбудови. Це зовсім не означає, що в цілому проект не варто продовжувати, однак, наприклад, перший основний орган, що займається миротворчою діяльністю.

Комісія ООН з миробудівництва повинна розпочати роботу з осмислення ліберального миру не як цілісного проекту та процесу, який необхідно лише трансплантувати від західних країн, а як надзвичайно суперечливої концепції. Для цього варто враховувати культурні, соціальні, політичні та економічні особливості.

Необхідно також віднайти нові форми проведення переговорів, щоб забезпечити збереження миру, встановленого на місцях у постконфліктних зонах, а також задля врахування інтересів місцевого населення, а не лише миротворчої спільноти. Справді, як уже зазначалося, більшість миротворчих та відбудовчих операцій проводиться в контексті розвитку.

Дослідники виділяють наступні фази, якщо мова йде про перехід до демократії: кінець автократичного режиму / лібералізація, інституціоналізація демократії і консолідація демократії [13]. Однак як на етапі лібералізації, так і на етапі інституціоналізації можливий зворотній перехід - до автократії, навіть в її тоталітарному варіанті, або ж щодо тривалого існування гібридних режимів, що поєднують демократичні інститути з авторитарними практиками, при домінуванні неформальних інститутів і «зіпсованих», зовні демократичних, але на ділі автократичних інститутів. Лібералізація автократичного режиму пояснюється комплексом причин, в кожній з хвиль демократизації домінують свої причини. Перш за все це внутрішньосистемні причини:

- криза легітимності внаслідок економічної неефективності;
- криза легітимності внаслідок економічної ефективності;
- найважливіші політичні події (смерть диктатора, боротьба з корупцією і т. п.).

Причини можуть бути і зовнішніми:

- поразка у війні;
- зникнення зовнішньої підтримки;
- ефект доміно.

В основі концепції «правосуддя перехідного періоду» лежить правове реагування на грубі і масові порушення прав людини, вчинені або дозволені урядами, і його поєднання з інтересами політичній трансформації і мирного будівництва. Зміст концепції розкривається через ряд документів ООН, які передбачають комплексні рекомендації в області правосуддя перехідного періоду.

Вимога провести розслідування, справедливо покарати злочинця і відшкодувати заподіяну шкоду представляють собою природну реакцію людини на злочин. У суспільствах, які підтримують нормальний правопорядок, його виконання делеговано правоохоронним органам держави. Коли ж держава сама грубо і систематично порушує права людини або взагалі не може здійснювати свою правоохоронну функцію (наприклад, в ситуації внутрішнього збройного конфлікту), вимога правосуддя залишається без відповіді, відкладається до того часу, коли правопорядок буде відновлений в результаті політичної трансформації або мирного врегулювання.

Правове реагування на вчинені в минулому грубі порушення прав людини стають одним із головних завдань цих процесів. Однак це завдання, зрозуміло, не є єдиною: учасники постконфліктного врегулювання прагнуть насамперед до встановлення миру, а реформатори репресивного режиму - до створення легітимної демократичної державності. Вони змушені шукати поєднання цих цілей з інтересами правосуддя. Як правило, протиріччя неминучі. Так, переслідування осіб, причетних до грубих і масових порушень прав людини, приводить їх до лав противників політичної трансформації.

Після завершення «холодної війни» стало очевидно, що з'явилася нова «парадигма» відбудови, яка поєднує традиційні форми підтримання миру, посередництва та переговорів із широким спектром завдань, необхідних для побудови, відновлення чи навіть розвитку інфраструктури, інститутів, а також політичних, економічних і соціальних структур постконфліктних країн [25].

Правосуддя, особливо правосуддя перехідного періоду в конфліктних і постконфліктних суспільствах, є одним з основних елементів побудови ліберального миру.

Поняття ліберального миру, де-факто стало основним організаційним механізмом проведення миротворчих операцій та відбудови після

завершення сучасних громадянських воєн, лише тепер, після низки спроб встановити ліберальний мир у різних зонах конфліктів у всьому світі протягом майже двох десятиліть, почало передбачати системну сегментацію [4].

Поняття правосуддя перехідного періоду охоплює весь комплекс процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення.

Все правосуддя перехідного періоду, по суті, являє собою політичне рішення, історичний контракт про національне перемир'я - а не суто судову справу. Головна відповідальність за продовження зусиль щодо вирішення проблем, пов'язаних з правами людини, включаючи правосуддя перехідного періоду, лежить на самому уряді.

Всі перелічені нижче елементи складають правосуддя перехідного періоду і повинні використовуватися в комбінації один з одним:

- кримінальне переслідування;
- комісії зі встановлення істини;
- програми репарації;
- гарантії неповторення.

Ці чотири напрямки повинні працювати взаємопов'язано. Успіху досягає та країна, яка на кожному напрямі робить певні кроки. Тобто не можна просто розслідувати злочини без компенсації жертвам і розповідання правди. Не можна відновлювати історичну правду без покарання злочинців, компенсації жертвам і реформ. Не можна робити реформи, не сказавши правду, навіщо ця реформа потрібна, і що до неї призвело, і хто був винен у тому, що сталося [10].

Кримінальне переслідування - судове переслідування осіб, відповідальних за порушення прав людини. Судове переслідування часто грає важливу роль в переслідуванні осіб, які вважаються найбільш відповідальними за масові або систематичні злочини [9].

Одним з елементів в механізмі правосуддя перехідного періоду є міжнародні кримінальні суди. Кримінальні судові процеси можуть відігравати важливу роль в умовах перехідного періоду. Вони являються виразом громадського осуду злочинної діяльності. Вони можуть забезпечувати безпосередню форму залучення до відповідальності виконавців і бути певною гарантією справедливості для жертв, надаючи їм можливість побачити, як їх бувших мучителів залучають до відповіді за скоєні злочини. При наявності відповідних процедурних правил, що дозволяють жертвам викладати в ході розгляду свої погляди і міркування, вони також можуть дозволити їм знову знайти гідність.

Кримінальні процеси можуть також сприяти підвищенню довіри громадськості в здатності і готовності держави захищати закон. Вони можуть також сприяти виходу суспільства з конфлікту шляхом складання докладних і добре обґрунтованих звітів по конкретних подіях. Вони можуть сприяти оголошенню поза законом екстремістських елементів, забезпечувати їх усунення від національного політичного процесу і сприяти відновленню громадського порядку та миру і забезпечення стримування.

Тим часом досягнення і збалансування різних цілей в галузі кримінального правосуддя відрізняється меншою прямолінійністю, і в наявності цілий ряд проблем в умовах перехідного періоду, що обмежують можливості кримінального правосуддя, будь то в плані ресурсів, обсягу справ або балансу політичної влади.

Немає сумнівів в тому, що національні системи правосуддя повинні бути найпершим засобом забезпечення відповідальності. Однак в тих випадках, коли національні органи не хочуть або не мають можливості переслідувати порушників у своїй країні, роль міжнародної спільноти стає особливо важливою [28].

Установа і функціонування міжнародних і змішаних кримінальних трибуналів за останнє десятиліття служить гарною ілюстрацією цієї тези. Ці трибунали є досягненням історичного значення в забезпеченні

відповідальності за серйозні порушення міжнародних стандартів в галузі прав людини і норм міжнародного гуманітарного права громадянськими і військовими керівниками. Вони довели можливість забезпечення правосуддя і справедливого судового розгляду на міжнародному рівні в умовах краху національних судових систем. Що більш важливо, вони відображають всі більш помітний рух в міжнародному співтоваристві від допущення безкарності і прощення до забезпечення панування права в світі.

Незважаючи на обмеження і недоліки, міжнародні та змішані кримінальні трибунали змінили характер міжнародного правосуддя і посилили глобальний характер панування права.

Серед специфічних проблем, що виникають в ході кримінального переслідування за грубі і систематичні порушення прав людини, слід виділити можливу відсутність правової підстави для кримінальної відповідальності (наприклад, тому, що пов'язані з порушеннями прав людини репресії визнавалися колишнім режимом законними), тривалий за часом розрив між злочином і його розслідуванням, що ускладнює доведення, призводить до закінчення строків давності притягнення до відповідальності, а також до смерті причетних до злочину осіб до початку суду над ними, співвідношення відповідальності за грубі порушення прав людини політичних керівників, які санкціонували їх вчинення, і виконавців, які діяли за наказом останніх.

Нерідко демократичні уряди відмовляються від кримінального переслідування за злочини, вчинені колишнім режимом, з міркувань «національного примирення», щоб включити причетні до цих злочинів групи в суспільно-політичне життя і зміцнити таким чином легітимність нової влади. Однак амністія для осіб, винних у грубих і масових порушеннях прав людини, суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням держав з ряду міжнародних договорів. Принцип неприпустимості амністії в контексті правосуддя перехідного періоду був неодноразово підтверджений в практиці Міжамериканскою системою захисту прав людини [16].

Сфера компетенції міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а також юрисдикція комісій по встановленню істини зумовлюються їх різними цілями.

Комісії по встановленню істини - спеціальні комісії з розслідування, які створюються і будуть уповноважені державою для проведення розслідувань і збору відомостей про зловживання недавнього минулого.

Такі комісії часто дають рекомендації щодо усунення наслідків подібних зловживань і запобігання їх повторення. За загальним правилом ці органи розслідують обставини минулих подій, при цьому не тільки вивчаючи окремо взяті факти, але відтворюючи загальну картину порушень, вчинених у певний період часу. Комісії по встановленню істини наділені повноваженнями, які дозволяють їм отримувати більш широкий доступ до інформації і захищають їх від втручань при розслідуванні тяжких ситуацій [30].

Термін їх повноважень обмежений певним періодом часу, який закінчується разом з поданням підсумкової доповіді, який зазвичай публікується. Діяльність таких комісій не може замінити собою процедури притягнення до кримінальної відповідальності, через обмежені і специфічні повноваження таких органів щодо встановлення істини. Питання притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які несуть основний тягар відповідальності за міжнародні злочини, не повинні ставитися до сфери компетенції комісій по встановленню істини. Існує ризик того, що негативний результат слухань справи комісією по встановленню істини, що розглядається як попереднє рішення, може привести до порушення принципу презумпції невинуватості.

У будь-якому випадку такі слухання можуть привести до появи у громадськості очікувань, пов'язаних з майбутнім рішенням.

Чи може обмін інформацією між комісіями по встановленню істини і органами кримінального правосуддя забезпечити ефективне досягнення, з одного боку, каральної мети, а з іншого - відновної?

Існування в минулому практики обміну інформацією між комісіями по встановленню істини і органами кримінального правосуддя показують, що ця співпраця можлива тільки в обмежених рамках. Для того щоб визначити, чи слід вважати комісії щодо встановлення істини, кримінальні суди і трибунали інститутами, що існують окремо один від одного і переслідують протилежні інтереси, або вони взаємно доповнюють один одного, необхідно провести порівняння їх функцій і сфер компетенції. У зв'язку з цим взаємодоповнюючі відносини розуміються в тому сенсі, що кримінальні суди і національні комісії по встановленню істини є окремими інститутами, функціонуючими з різними, але такими, що не суперечать один одному цілями [31].

Швидше за все обидві інституції є важливими елементами в складному механізмі правосуддя перехідного періоду, і в ідеалі вони взаємодоповнюють і підтримують один одного. Найважливішою функцією міжнародних (як чисто міжнародних, так і гібридних, тобто змішаних) органів кримінального правосуддя є просування ідеї про те, що безкарність осіб, які вчинили міжнародні злочини, неприпустима.

Альтернативні механізми правосуддя, такі як комісії по встановленню істини, не вирішують проблему відповідальності за допомогою покарання винних. Однак аргумент, згідно з яким функціонування комісій по встановленню істини не відповідає самій ідеї кримінального правосуддя, на наш погляд, є неприйнятним. В ідеальній ситуації діяльність комісій по встановленню істини не сприяє безкарності [38].

Оскільки безкарність негативно позначається на врегулюванні конфліктів в довгостроковій перспективі, комісії по встановленню істини слід розглядати як інститут, функції якого відповідають цілям кримінального правосуддя, хоча і відрізняються від судових.

Два аналізовані типу інститутів представляють різні сторони однієї медалі правосуддя перехідного періоду. Якщо політичні обставини

дозволяють, ідеальним рішенням могло б стати взаємне доповнення і паралельне функціонування цих інститутів.

Незалежно від своєї форми каральна санкція за тяжкий злочин - єдино можлива реакція на порушення. Каяття злочинця, його зусилля з метою відновлення *status quo ante* або, хоча б, компенсації шкоди, заподіяної потерпілим, або допомога у встановленні істини виступають як елементи, здатні вплинути на покарання, але вони не можуть його замінити або послужити підставою для його пом'якшення нижче мінімального рівня, який пропонувався законом на момент вчинення протиправного діяння.

Програми репарації - спонсоровані державою ініціативи, спрямовані на відшкодування, в масовому масштабі, матеріальних і моральних наслідків минулих зловживань по відношенню до деяких класів жертв. Як правило, в рамках таких ініціатив жертвам надається деяке сполучення матеріального і символічного відшкодування.

Підкреслення важливості пов'язання програм по відшкодуванню збитку з іншими заходами правосуддя або відновлення справедливості в перехідний період, проте, не виключають того, що заходи по відшкодуванню збитку можуть грати особливо важливу роль в рамках всеохоплюючої програми по відновленню справедливості після порушення прав людини з тієї простої причини, що вони є єдиним інструментом, який прямо і конкретно націлений на захист інтересів жертв таких порушень.

У той час як судові переслідування і, до певної міри, атестація працівників системи правосуддя в кінцевому рахунку є боротьбою проти осіб, винних у порушеннях, а встановлення істини та інституційна реформа націлені безпосередньо на суспільство в цілому, заходи по відшкодуванню збитку і в основному цілеспрямовано здійснюються в інтересах жертв порушень [30].

Основні принципи і керівні положення пропонують широкий спектр заходів по відшкодуванню збитків:

- Реституція - означає заходи, які «відновлюють початкове положення жертви, що існували до скоєння грубих порушень міжнародних норм в області прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права», наприклад відновлення свободи, прав людини, документів, що засвідчують особу, сімейного життя і громадянства, повернення на колишнє місце проживання, відновлення на роботі і повернення майна.

- Компенсацію слід надавати за будь-який, що піддається економічній оцінці збитку в установленому порядку, пропорційний тяжкості порушення і обставинам кожного випадку, що є наслідком грубих порушень міжнародних норм в області прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, таких, як втрачені можливості, упущена вигода і моральний збиток.

При реституції слід по можливості відновити початкове положення жертви.

Реституція включає в себе: звільнення, відновлення користування правами людини, документів, що засвідчують особу, сімейного життя і громадянства, повернення на колишнє місце проживання, відновлення на роботі і повернення майна.

Як правило, цей термін застосовується у вузькому сенсі, як відновлення майнових прав. У цьому значенні реституція полягає в визнанні неправомірного (як прийнятого з політичних мотивів або дискримінаційного) позбавлення майнового права та вилучення самого майна з володіння. Майнове право відновлюється, а майно - повертається колишньому власнику або його спадкоємцям [53].

Предмет суперечок відображає головну проблему перегляду неправомірних експропріацій: за реституцію хтось повинен платити, тобто прийняти на себе викликані ними матеріальні збитки та відповідальність за їх виправлення. Ця проблема часто ускладнюється тим, що до моменту реституції майно вибуло з володіння держави (наприклад, відчужене третім особам).

За цих обставин тягар несприятливих наслідків експропріації покладається на нових власників, на державу або зберігається за колишніми власниками. У першому випадку майно вилучається з володіння (при цьому можлива відстрочка) і повертається колишнім власникам або їх спадкоємцям. Реалізація цього підходу може бути ускладнена тим, що нові власники придбали майно від держави сумлінно і за плату.

У другому випадку *status quo ante* не відновлюється, майно залишається за новими власниками виходячи з принципу правової визначеності, але держава виплачує колишнім власникам компенсацію вартості втраченого.

Новий уряд фактично розділяє тягар виправлення наслідків правопорушень, допущених колишнім режимом (або ж іншою державою), між усіма платниками податків.

У третьому ж випадку положення, створене колишнім режимом, залишається незмінним: реституція не проводиться, держава або нові власники розпоряджаються експропрійованим майном на свій розсуд, а збиток, заподіяний експропріацією, залишається на колишніх власниках. Компенсацію слід надавати за будь-який, що піддається економічній оцінці збиток пропорційно серйозності порушення і обставинам кожного випадку, включаючи шкоду життю і здоров'ю, упущені можливості, в тому числі в сфері працевлаштування, освіти і отримання соціальних пільг, матеріальної шкоди та упущену вигоду, моральну шкоду, а також витрати на правову або експертну допомогу, ліки і медичне обслуговування, послуги психологічних і соціальних служб.

Гарантії неповторення - порушення прав людини, які полягають у проведенні інституційних реформ - державного апарату, судової системи, правоохоронних органів та збройних сил.

Гарантія неповторення вимагає, щоб держави не тільки робили дії щодо виправлення ситуації в зв'язку з існуючими випадками насильницьких зникнень, але і вживали заходів для усунення умов, в яких могли

відбуватися зникнення і які можуть сприяти повторення аналогічних подій в майбутньому [61].

Однією з гарантій неповторення порушень служить люстрація. Це обмеження громадянських і політичних прав (наприклад, пасивного виборчого права, права на доступ до державної служби), накладене на певні групи, причетні до скоєння при колишньому режимі порушень прав людини. Під обмеження підпадають особи, що належали до керівництва режиму, і співробітники державних органів, які проводили неправомірні репресії. Метою обмежень, в залежності від їх персонального охоплення, є охорона демократичного ладу або очищення правоохоронних органів і публічної служби в цілому від осіб, що раніше систематично порушували права людини [27].

При прийнятті законів про люстрацію потрібно розуміти, що одночасно з покаранням необхідно вводити нову практику, яка не дозволить повторення подібних порушень. Закон про люстрацію повинен прийматися в рамках загального пакету реформ перехідного правосуддя.

Суть перехідного правосуддя з позицій демократичних норм виглядає так: підвищення підзвітності чиновників, посилення захисту прав людини, підтримання високого рівня громадянської довіри для проведення інституційних реформ, підвищення економічного розвитку і демократичного врядування.

Відрив проведення люстрації від інших механізмів перехідного правосуддя - роботи над відновленням історичної правди, репарації, інституційних реформ, реабілітації жертв режиму - можуть звести всю роботу по люстрації нанівець.

В рамках правосуддя перехідного періоду люстрація покликана зміцнити державні інститути і стати гарантією неповторення грубих порушень прав людини.

2.2. Проблеми запровадження перехідного правосуддя в Україні

Україна важлива сьогодні як ніколи, тому що ліберальна демократія і правила, які базуються на міжнародному праві, зараз під загрозою у всьому світі. І одна з битв зараз відбувається на території України. Успіх ліберальної демократії в Україні, ринкових реформ, в першу чергу, важливий для українців. Але він дуже потрібен і всім тим, хто вірить в правила, що базуються на порядку і ліберальній демократії [50].

Цікавою особливістю ліберального миру є те, що його часто не бачать як цілісну систему. Це, зокрема, може спостерігатися в післявоєнних суспільствах. Групи громадян та окремі особи можуть бути настільки зосередженими на вирішенні невідкладних проблем післявоєнного виживання, що масштаб, впровадження та наслідки миротворчої діяльності західних країн можуть залишатися довго непоміченими.

Окремі громадяни можуть сприймати ліберальний мир фрагментами та роз'єднаними частинами, а не як інтегровану систему (наприклад, формалізація щоденного економічного обміну, який раніше належав до сфери неофіційної економіки або нестабільного законодавства).

Самі собою такі незначні зміни можуть здаватися нешкідливими, однак вони мають потенціал викликати глибокі зміни, які посилюють зв'язки, культурні норми та економічну організацію суспільства. Це – особливо доцільно, оскільки миротворча діяльність під егідою ліберального миру може сприяти іншим змінам та прискорювати їх, особливо ті, що пов'язані з глобалізацією.

Концепція ліберального миру може змінювати власне характер суспільства, саме тому цей спеціальний випуск має на меті розповісти як про позитивні, так і про негативні інтерпретації ліберального миру, осмислити його переваги та недоліки, а також сформувати розуміння його непередбачуваних наслідків [30].

Жоден конфлікт не може бути вирішений до кінця без справедливого або компромісного задоволення інтересів всіх сторін. А таке можливо тільки в суді, адже під час конфлікту його сторони вчинили злочини, які далеко не завжди можна пробачити і просто домовитися про подальше мирне існування.

Як же повинно працювати правосуддя в Україні в умовах збройної агресії і після неї?

На цей час, в Україні, не існує відокремленого підрозділу прокуратури, яка б займалася злочинами, які було скоєно на території зони проведення антитерористичної операції. Та, військова прокуратура України, яку було запроваджено в 2015 році розглядає здебільшого справи, які стосуються корупційних злочинів. Проте, на цей час окрім цих справ, треба провести розслідування ще 1200 порушень, про що Україні нещодавно наголошували представники Міжнародного кримінального суду. Однак, військова прокуратура України з незрозумілих причин чомусь не поспішає порушувати ці справи.

Сепаратистам і представникам російських військ, на совісті яких лежать злочини, які вони скоїли в зоні антитерористичної операції, призначають найбільш м'яке покарання, ніж спіткало українських військових. Як приклад, якщо взяти до уваги тим, хто стояв на блок-постах, було призначено у вигляді покарання умовні терміни та штраф. Судом в Луганській області було засуджено до в'язниці людину, яка передавала бойовикам сепаратистів дані про розташування підрозділів української армії. Незважаючи на те, що такий злочин міг стати причиною загибелі великої кількості військових збройних сил України, строк ув'язнення склав всього 4,5 роки, що є невинуватим м'яким за такі дії. Проте, на відзнаку від сепаратистів, у 2015 році покарання отримали 2,5 тисяч військовослужбовців України.

Кількість людей, які скоїли злочини, які кваліфікували як сепаратизм, тероризм та іншими аналогічними злочинами на території АТО, - всього

двісті десять. Різниця між ними становила дванадцять разів. Що заперечити подібні підходи, щоб здійснювати більш об'єктивне розслідування і справи судочинства, які мають відношення до війських, необхідно судочинство проводити в інших областях України.

Як приклад можна навести розповідь виконавчого директора Української Гельсінської спілки з прав людини Олександра Павліченка, який навів один такий випадок подібного перенесення: справу було переведено з Краматорська в Київ, і судочинство пішло так, як треба. Тоді Харківська правозахисна група супроводжувала справу водія, який потрапив в аварію. У батальйоні Нацгвардії імені генерала Кульчицького заявили про 12 загиблих в результаті цього ДТП, поранення отримав 21 борець.

Можна вважати катастрофою істотне зменшення кількості судів і суддів на території Луганської та Донецької областях за час дії антитерористичної операції, а ті, які там діють, дуже сильно впливають родичі, що проживають на непідконтрольних Україні окупованих територіях. Така ситуація має дуже негативний вплив на якість дій і рішень, які виносять суди. Справедливість таких рішень істотно зменшилася за цей період, а розрив з справедливістю рішень, які виносяться на іншій території України став ще більш разючим.

Після деокупації Україні знадобляться фільтраційні заходи та величезна кількість слідчих, щоб розслідувати злочини, скоєні на цій території.

Також є багато інформації про випадки неправомірного тиску на суд у Донецькій і Луганській областях, при яких приміщення, в яких проходили суди в прямому сенсі було захоплено представниками добровольчих батальйонів. При цьому відверто вимагалось, щоб судді прийняли відповідне рішення. Є неодноразові приклади, коли щоб здійснити тиск на суд було залучено місцеві органи влади. За їхнім наказом вимикали опалення в приміщенні суду, знімали його охорону [41].

Крім того, судді заявляють про конфлікт інтересів, коли у них є родич або ще якесь залежне від них обличчя на непідконтрольній території. Це призводить до великої кількості нерозглянутих справ. Адже є справи, які повинні розглядатися тільки трійкою суддів, і якщо хоч один суддя заявить про конфлікт інтересів, то далі цю справу передати вже не зможуть [2].

Більшість суддів, які на цей час займаються розглядом подібних справ на Донбасі, залякані, піддіються під шантаж, займаються підсуджування через погрози, які отримують самі і їх близькі і родичі. За таких умов правосуддя на цих територіях взагалі стоїть далеко від незалежного і об'єктивного.

За законом виклик особи до суду з території, що контролюється сепаратистами військами Російської федерації, є публікація оголошення в газеті "Урядовий кур'єр".

Але по-перше, розповсюдження цієї газети на цій території є вкрай проблематичним. А по-друге, таких оголошень публікується дуже велика кількість, що тягне за собою чималі витрати, а ефективність від цих дій коливається на нулі, оскільки дуже мала ймовірність, що багато хто на непідконтрольній Україні території виписував або купував цю газету [41].

Громадяни, які проживають в підлеглій Україні зоні проведення АТО, мають досить важкий доступ до судочинства. Вже дійшло до того, що повідомлення учасникам судового процесу про події, що відбуваються надсилаються sms-повідомленнями. Це приводить до того, що тих, кому не до вподоби рішення суду, викликати в суд стає практично неможливим.

В ході цього дослідження з'ясувалося, що жителі непідконтрольних територій Донбасу мають серйозні проблеми з доступом до правосуддя на підконтрольних територіях.

Однією з найважливіших проблем стає неможливість повідомлення людей, що проживають цих територіях про час і місце судового процесу, оскільки робота пошти через лінію розмежування припинено.

Другою, не менш значущою проблемою, є проблема, що пов'язана зі складністю перетину лінії розмежування: при переносі судового процесу на інші дати, людям стає практично неможливо приїжджати робити це постійно.

Третя проблема пов'язана з виїздом суддів на місце, які потрібний контроль наявності майна, в разі, якщо мова йде, як приклад, про спадщину. Як наслідок, в місті Алчевську беруться до розгляду тільки кримінальні справи. Розгляд справ в Донецьку проходить за законодавством Донецької народної республіки. Єдиний вихід, який є у жителів цих територій полягає в тому, щоб робити спробу виїжджати на підконтрольну Україні територію. Але виконати рішення українських судів на непідконтрольних територіях неможливо, адже виконавча служба не може потрапити туди.

Фокус-групам з адвокатами, правозахисниками, слідчими, прокурорами та суддями, які працюють в Донецькій і Луганській областях вдалося з'ясувати, що суддів і працівників апарату судів там катастрофічно не вистачає. Все це призводить до значного уповільнення процесів.

Ще одна проблема: суди завалені адміністративними протоколами, складеними на українців, які не можуть довго чекати в чергах на лінії розмежування, і в'їжджають через блокпости бойовиків на неконтрольованому ділянці кордону і Російську Федерацію.

Однією з дуже серйозних проблем є те, що особи, які ховаються від кримінальної відповідальності, переходять на територію, яка не контролюється нашою державою. За даними правоохоронців, такі випадки набули статусу масовості, і ніхто поки що не може сказати, як з цим боротися. Велику стурбованість не можуть не викликати правові наслідки існування правоохоронної системи на непідконтрольною території, яка зараз виносить вироки "ім'я ДНР-ЛНР" [56].

У рамках запровадження перехідного правосуддя, незалежно від країни та характеру збройного конфлікту, завжди постає питання – якою може бути амністія для колишніх комбатантів? І чому таке питання виникає?

По-перше, обговорення амністії ініціюється не лише з боку комбатантів /«повстанців»/«сепаратистів»/ «заколотників» та ін., але й їхніми родинами, що автоматично збільшує групу зацікавлених осіб щонайменше втричі. І таку кількість населення не кожна країна може дозволити собі ігнорувати.

По-друге, Протокол II до Женевських конвенцій прямо встановлює, що після воєнних дій органи влади «...прагнуть надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у збройному конфлікті, та особам, позбавленим волі з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом» [23].

Чому ж питання амністії зустрічає такий опір під час запровадження перехідного правосуддя, якщо воно підкріплюється не лише бажанням частини населення, але й міжнародними вимогами?

Якщо взяти умови України, то першим практичним аспектом є кількість осіб, які потенційно можуть підпасти під кримінальне переслідування. За досить приблизними підрахунками такими особами можуть бути більше 63000 представників силових та правоохоронних формувань (військові, поліція, прокуратура) на окупованих територіях, з них понад 37000 на території т.зв. «ДНР»/«ЛНР».

Чи зможуть бути позбавлені свободи (за умови доказу вини) хоча б 30% цих осіб (за умови, що населення українських місць несвободи наразі витримує лише 44 000 засуджених? Тобто, збільшивши цю кількість майже вповнину? - навряд. Вихід один – вдатися як до альтернативних видів покарання, так і до амністії [41].

До проблем кримінального переслідування додається проблема катастрофічної нестачі слідчих та суддів. Це призводить, у свою чергу, до середнього щорічного навантаження на слідчого поліції від 80 до 200 проваджень, на прокурора – близько 350-600 проваджень.

Щомісячне навантаження судді місцевого загального суду складає 57 справ та матеріалів. Минулого року в українських судах знаходилося понад 26 тис. справ, провадження в яких тривало більше одного року, понад 4 тис. справ, які перебували у провадженні більше 2 років, та 2303 справи, які перебували у провадженні суду більше 3 років [41].

2.3. Засоби перехідного правосуддя в Україні в контексті збройного конфлікту на шляху до ліберального миру

З початку війни на сході України наша держава переживає важкий період - як і для громадян, так і для ліберальних цінностей, які служать опорою демократичної держави. Війна торкнулася практично кожного, хто живе в Україні, і вона стає виправданням для неліберальних ініціатив державного апарату. Робити вибір в сторону ліберальних свобод українському суспільству стає все складніше, оскільки обмеження на перший погляд здаються необхідними.

Починаючи з періоду Євромайдану в Україні історики та інші дослідники ведуть дискусію про те, наскільки крайні праві були залучені в протест і чи були вони його рушійною силою.

Немає універсальної формули, яка б показувала, як саме націоналістичні організації впливають на політику.

Електоральна підтримка на президентських або парламентських виборах не завжди може показати цей відсоток. Ситуація фактичної війни піднімає патріотичні почуття і робить помітніше гасла, які в мирний час були притаманні тільки правими. Так суспільство зміщується вправо. Тут йде мова про ті ідеї, які знаходяться правіше від центру, не співвідносяться з ліберальними цінностями, але не є прямим вираженням крайніх правих політичних поглядів [54].

В Україні після закінчення збройного конфлікту на Донбасі і введення миротворців для переходу регіону в умови життя в мирний час необхідна робота системи перехідного правосуддя, без якого врегулювання ситуації не буде. Під час цього переходу традиційне правосуддя не спрацьовує, тому що «було заточене або під авторитарну систему, або під мирний період», при цьому старі закони «дають збій». «Під час цього переходу найголовніше - зробити так, щоб якомога менше людей було "державою, оскільки правосуддя ще означає справедливість до всіх, як до жертв конфлікту, так і до військових злочинців, до яких повинні бути застосовані всі заходи, в відповідно до верховенства права [24].

Необхідність запровадження в Україні елементів перехідного правосуддя підтверджуються не лише революційними подіями останніх років, окупацією Криму і збройним конфліктом, ініційованим державою-агресором, на сході держави, а й суспільним тенденціями і цілою низкою подій, які мали місце напередодні цих буремних днів, які повністю змінили звичне усталене життя мирної країни.

Так, протягом 2010-2013 років в Україні можна було спостерігати декілька трендів: з одного боку, реформування кримінального, кримінально-процесуального і військового законодавства, спрямоване на його повну гуманізацію, а з іншого – зростаюче незадоволення судовою системою, системою органів кримінальної юстиції, яке проявлялося в чисельних акціях протестів, які організовували громадяни перед судами, виділення такого суспільно-юридичного явища, як «резонансні кримінальні справи», які супроводжувалися прискіпливою увагою ЗМІ, висвітленням їх особливостей від початкових етапів кримінального провадження аж до розгляду й вирішення справ по суті судом.

Деякі з цих резонансних справ мали суто політичне забарвлення, пов'язане із кримінальним переслідуванням високопосадовців минулої каденції.

Процеси вибіркового правосуддя отримували гостру негативну оцінку з боку міжнародного співтовариства, включаючи зауваження з боку керівництва ЄС, США, ухвалення резолюцій ПАРЄ і винесення рішень Європейським судом з прав людини.

Відповідно до даних Європейського соціального дослідження 2013 р. рівень довіри до судової системи в Україні за 5-бальною шкалою складав 2,1 бала, тобто він є низьким [34].

Проте, такий самий рівень довіри в Україні був і до Уряду, й до органів прокуратури, й до МВС. Отже, актуальність питань підвищення довіри українців до органів кримінальної юстиції не викликає сумнівів. Аналіз змісту універсальних та регіональних міжнародних стандартів у сфері організації та функціонування органів кримінальної юстиції засвідчує, що проголошення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, а також їх всебічного захисту з боку держави створює значний суспільний запит на систему справедливого і ефективного кримінального правосуддя.

Україна вже втратила один шанс реалізувати правосуддя перехідного періоду, коли в 1991 році відбувся перехід від комуністичного режиму до демократії. Невідомо, наскільки ефективно буде працювати перехідне правосуддя щодо попереднього режиму Януковича.

Перспектива застосувати перехідне правосуддя щодо злочинів, які зараз відбуваються в Криму і на Донбасі, є, але цьому заважає багато перешкод. Ще одна з проблем - це недосконалість кримінального законодавства України. Стаття 438 Кримінального кодексу України забезпечує переслідування за військові злочини, але вона не конкретизує, що це таке, а посилається на міжнародне гуманітарне право.

В результаті той, хто буде застосовувати статтю 438, не матиме чіткого уявлення, чи відбулося порушення законів і звичаїв війни. З відшкодуванням жертвам конфлікту і окупації в Україні ситуація зовсім погана.

У бюджеті гроші передбачені на відшкодування виключно за комунальне майно. Приватні особи намагаються отримати свої компенсації через суд, але навіть виграні у всіх трьох інстанціях рішення касаційний суд запускає по колу - відправляє для повторного розгляду до районного суду. Навіть якщо сума за ремонт квартири після обстрілу в зоні АТО не перевищує 20 тисяч гривень, отримати ці гроші поки неможливо.

Правосуддя перехідного періоду для України в період переходу від бойових дій до мирного життя повинно включати чотири основних напрямки, які необхідно закріпити на законодавчому рівні.

Перше - це гарантія справедливого суду для всіх учасників конфлікту: як жертв, так і злочинців.

Друге - сатисфакція постраждалим.

Третє - це реформа законодавства, тому що так чи інакше держава була не готова до таких змін.

Четверта частина - це так звана гарантія не повторення [43].

Остання люстраційна кампанія пройшла на Україні після падіння режиму Януковича в 2014 році. Адмініструванням люстрації за законом «Про очищення влади» займається департамент Мін'юсту України, проте його робота не раз ставала об'єктом критики.

Закон був прийнятий з третьої спроби і значно пом'якшений щодо первісної версії. Було звільнено близько тисячі чиновників, ще чотири тисячі пішли за власним бажанням. Не була проведена судова люстрація (це пов'язує з відсутністю законодавчої бази), провалилася майнова люстрація, яка передбачала перевірку способу життя чиновника на відповідність доходам.

Весь комплекс цих подій реформ, сатисфакцій - це велика група заходів, які дадуть нам надію на те, що в майбутньому такий конфлікт у нас не повториться.

Один з напрямків гарантії неповторення - це відновлення історичної справедливості, відновлення реальних фактів, які відбувалися. Це

необхідно, щоб уникнути маніпуляцій політиками, зокрема, кількістю постраждалих від збройного конфлікту. Крім того, для повернення та реінтеграції Донбасу необхідні гарантії справедливого суду.

Під час військового конфлікту військові злочини скоюються з обох сторін. Для того, щоб було справедливе правосуддя, необхідно розглянути всі інциденти, вивчити і покарати винних.

Тому в рамках правосуддя перехідного періоду необхідно робити невеликі оглядові історії про населені пункти, в яких відбувалися якісь бойові дії.

Центр документування військових злочинів Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ) презентував «Карту пам'яті» - інтерактивну карту, на якої позначені всі жертви війни під назвою «АТО». На сьогоднішній день на мапі відзначена загибель 3650 чоловік - проект працює в тестовому режимі, але вже через кілька місяців число збільшиться в рази. На карті відзначені і будуть відзначатися всі загиблі - і з українського боку, і з «того», військові і найманці, волонтери, цивільні, жінки, чоловіки, діти. При встановленні кількості загиблих, їх імен і так далі, в першу чергу труднощі в тому, що Росія приховує реальну кількість загиблих, та й взагалі приховує свою присутність на території Донбасу. По гарячих слідах це простіше зробити, ніж через десятиліття.

Травмуючі події відкладаються у людей - психологічно, емоційно, на рівні опору організму. З цим потрібно працювати в будь-якому випадку. З цим можуть працювати психологи, історики, медики. Люди, які пережили неприємні події, хочуть відновлення справедливості, покарання винних. Держава повинна їм забезпечити соціальний супровід.

З введенням миротворчої місії ООН на непідконтрольний Донбас необхідно встановити режим перехідного правосуддя, через який проходили всі країни, де йшло врегулювання збройного конфлікту.

Крім того, в період перехідного правосуддя на Донбасі повинні працювати комісії правди [43].

Після розповіді про злочини всі злочинці повинні бути покарані. Але і цього недостатньо: після покарання винних треба відшкодувати всі збитки їх жертвам. В кінці ця група депутатів повинна почати такі реформи, які б не дозволили ні МВС, ні Нацгвардії вбивати мирне населення під час мирних протестів.

Що стосується міжнародно-правових параметрів для перехідного правосуддя в Україні і того, що Україна повинна робити ще до етапу перехідного правосуддя.

Треба розуміти, що країна опинилася в досить рідкісній ситуації, тому що Україна на момент виникнення збройного конфлікту взяла на себе всі можливі зобов'язання європейської держави в області прав людини, в сфері міжнародного гуманітарного права, і навіть у сфері міжнародного кримінального права. Необхідно завершити цей процес логічно - і ратифікувати Римський статут Міжнародного кримінального суду [43].

Крім цього майже всі зобов'язання, що випливають з Римського статуту, Україна на себе взяла. І, власне, ратифікація Римського статуту тільки перетворить Україну в повноцінну державу-учасник цього договору, не надаючи їй істотних зобов'язань понад ті, що вже прийняті.

Україна має три парадигми, три міжнародно-правові режими, які необхідно враховувати при виборі та впровадженні моделі перехідного правосуддя.

По-перше, це парадигма захисту прав людини відповідно до Європейської конвенції з прав людини.

По-друге, це парадигма міжнародного гуманітарного права в частині ведення збройного конфлікту, а також подолання його наслідків.

І, по-третє, це парадигма міжнародного кримінального права в тому, що стосується переслідування військових злочинців та інших осіб, які вчинили злочини проти міжнародного права, зокрема, злочини проти людяності і інші серйозні порушення прав людини, наприклад, такі, як тортури, позасудові кари тощо.

Що стосується першої частини з правами людини, то необхідно розуміти, що з самого початку збройного конфлікту, і сьогодні, і завтра, і через 10 років для України будуть актуальними насамперед статті 2 і 3 Європейської конвенції з прав людини [44].

Це право на життя і заборону тортур та інших видів жорстокого поводження, які передбачають не тільки негативні, а й позитивні зобов'язання.

Це і наявність кримінального законодавства, яка дозволяє залучати до відповідальності тих, хто порушує ці права, і проведення ефективного розслідування будь-яких ситуацій, де право на життя або заборона тортур були порушені.

І в цьому сенсі неможливо переоцінити важливість, нарешті, внесення необхідних змін в українське законодавство, в Кримінальний кодекс України: нарешті, приведення розділу XX особливої частини Кримінального кодексу України у відповідність з її зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, міжнародним кримінальним правом, правами людини.

Це і безпосередньо ефективні розслідування, навіть на підставі того законодавства, яке є зараз. І це, звичайно, робота судів. Тобто те, що ці розслідування і процеси повинні давати результат, а саме: встановлення та притягнення до відповідальності винних.

Що стосується парадигми міжнародного гуманітарного права, то мова йде не тільки про ведення збройного конфлікту, а й про осіб, затриманих у зв'язку зі збройним конфліктом, про військовополонених, про осіб, зниклих без вести, а також і про поводження з померлими і загиблими - це теж питання міжнародного гуманітарного права, вони також обов'язково повинні враховуватися в цій моделі.

І в тому, що стосується міжнародного кримінального права, зобов'язання значною мірою збігаються з тими, які в Україні вже є в Європейській конвенції з прав людини. Знову-таки, залучення до

відповідальності військових злочинців - це потрібно і нашими зобов'язаннями з прав людини, і зобов'язаннями з міжнародного кримінального права, як і належне документування злочинів, і проведення відповідних ефективних розслідувань.

Якщо є ефективні розслідування в Україні - значить, Україна виконає вимоги принципу комплементарності, який лежить в основі роботи Міжнародного кримінального суду. І в такому разі не буде необхідності для Міжнародного кримінального суду звертатися до більшості злочинів, скоєних на території України, тому що Україна повинна бути готова для того, щоб виконувати своє зобов'язання по їх розслідуванню.

Основний тягар по розслідуванням буде лежати не на Гаазі, а на Україні - по її правоохоронних органах і судах. І в такому випадку зникають будь-які підстави побоювань, зокрема, ратифікації Римського статуту, тому що це все буде в руках українських слідчих, українських суддів і української правоохоронної системи.

А на допомогу Міжнародного кримінального суду можна буде сподіватися в частині притягнення до відповідальності тих осіб, до яких об'єктивно дотягнутися українська юстиція не може, що знаходяться за кордоном і, можливо, займають певні посади, дають їм імунітет від українського правосуддя, але не дають імунітет від правосуддя в Міжнародному кримінальному суді [33].

Україна повинна створити гібридний трибунал за участю міжнародних судів і слідчих за рішенням ООН. Однак при цьому треба акцентувати увагу на тому, що в Україні недостатня доказова база міжнародних злочинів. До розслідувань міжнародних і корупційних злочинів в Україні можна залучити міжнародних слідчих і прокурорів. Вони можуть виконувати певні функції спільно в слідчих або прокурорських групах.

Чинна Конституція дозволяє створити гібридний суд в Україні. Однак, якщо створювати такий механізм через конституційні зміни, то можна

поставити хрест на його швидкої реалізації. Бо відомо, як довго ці конституційні зміни просуваються.

Тому, міжнародних суддів і слідчих можна включити в такі справи через інститут присяжних. Конституція не встановлює вимоги до присяжних. Так присяжними можуть бути представники народу, а й може бути обрана інша модель суду присяжних. Особливо, якщо врахувати, що в Україні діє хороший інститут присяжних у кримінальних справах. Присяжний має ті ж права, що і професійний суддя.

Немає значних перешкод у залученні слідчих і прокурорів. Їм можна делегувати функції, надаючи посади як закордонним фахівцям. Вони можуть виконувати певні функції спільно в слідчих або прокурорських групах. Так само має сенс створення в рамках існуючого Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ двох палат (одна - для корупційних злочинів, а друга - для військових). У них міжнародні судді могли б розглядати ці справи. Це була б перша інстанція. А друга - апеляційна у Верховному суді України, де також були б міжнародні судді.

В процесі повернення непідконтрольного Донбасу під українську юрисдикцію і період дії режиму перехідного правосуддя не уникнути створення так званих «комісій правди». Це болюча штука, але це пройшло у всіх пост-конфліктах у всіх країнах.

Це по-різному може називатися, коли представники різних сторін збираються разом і дають політичну оцінку тому, що сталося. Необхідно буде визначитися, перш за все, з відновленням прав власності. Потрібно розуміти, що буде з власністю.

Хто це все відновить і компенсує? Не можна написати - «за все платить Російська Федерація». Вірніше, написати можна, але це просто декларація про те, що Україна відмовляється власним громадянам компенсувати те, що вони втратили. Існують міжнародні інструменти, і все це необхідно обговорювати в Україні .

У деяких країнах, які пережили збройний конфлікт, комісії правди діють по 20 років після його врегулювання, але все це повинно бути закріплено на законодавчому рівні.

З введенням миротворчої місії ООН на непідконтрольний Донбас буде встановлений режим перехідного правосуддя, через який проходили всі країни, де йшло врегулювання збройного конфлікту. У Мінських угодах є політична частина. Вона має на увазі амністію, особливий статус, вибори. Черговість їх виконання.

Те ж саме з миротворчою місією, є етапність - вона спочатку на лінії розмежування або це відразу.

Необхідно ввести квазі-поліцію - вводяться міжнародні представники, коли місцеві чоловічки з автоматами перестають діяти або діють під контролем цієї місії, яка налаштовує правоохоронну систему. Поліцейські функції буде виконувати міжнародна місія. При цьому вони виконують функцію контролю лінії розмежування, контролю кордону і внутрішнього. Все це називається - перехідним правосуддям. Тому що, якщо на якомусь етапі відкотилося правосуддя від східного кордону до лінії розмежування, виходить тут діє система права, а там немає, там щось незрозуміле відбувається.

Повернення назад правової системи до східного кордону має на увазі на цій території перехідний період, тому що не можна так - раз і вступило, не буває такого. Виникають питання, а як бути зі свідоцтвами про народження / смерть, шлюб, власність - мільярди питань, що сталося за цей період, поки відкотилася правова система, і тепер вона повертається.

Конкретний метод, що є ключем до легітимності сучасних мирних угод, – вибори. У дискурсі ліберальної розбудови миру вважається, що вони слугують доказом лібералізаційних цілей сучасної розбудови миру. Якщо взяти угоди, які розглядалися тут, однак, головна причина такого частого включення виборів до мирних угод полягає не в досягненні політичної лібералізації, а в наданні легітимності новим режимам.

Одним з інструментів для врегулювання конфліктів є застосування військової сили у формі міжнародних миротворчих операцій (або операцій з підтримання миру), які перебувають на стадії активного розвитку і є порівняно новим явищем у світовому суспільстві. У зв'язку з цим правове обґрунтування таких операцій перебуває на стадії еволюції.

На початку 90-х рр. XX століття міжнародні миротворчі операції ООН мали досить традиційні мандати на контроль за припиненням вогню та не мали прямих зобов'язань щодо миробудівництва. Щодо сьогодення, варто зауважити, що значно зросли вимоги до миротворчих контингентів, розширено коло їхніх миротворчих завдань. Ці завдання стали складнішими і комплекснішими [30].

Метою операцій з підтримання миру є припинення воєнних конфліктів; запобігання їхній ескалації; створення умов, які сприяють політичному розв'язанню суперечностей і виключенню можливості рецидиву конфлікту; забезпечення правопорядку в зоні конфлікту; проведення гуманітарних акцій; відновлення порушених конфліктом соціальних і політичних систем. Для України її миротворча діяльність має особливе значення, оскільки вона розглядається, з одного боку, як засіб зміцнення її національної безпеки через створення стабільного зовнішньополітичного середовища, а з іншого – як її внесок у зміцнення міжнародної безпеки.

Завдяки участі підрозділів Збройних Сил у миротворчих операціях під егідою ООН, Україна стверджує себе як повноправний суб'єкт міжнародних відносин, підвищує свій міжнародний авторитет, має змогу ознайомитися з досвідом інших держав у галузі оборонного планування та реформування збройних сил, демонструє миролюбну політику.

Висновки до другого розділу

Отже, ліберальна держава - це в кінцевому підсумку держава, що має межі, в якому діяльність уряду жорстко обмежена сферою індивідуальної свободи. Ті виклики, з якими стикається сьогодні наша країна, можна повернути собі на користь в разі розумного управління. Усередині самої України повинні відбутися ряд політичних і економічних змін, щоб можна було взагалі зробити інтеграцію анексованих областей можливою. До негативних результатів і гальмування реформ і зведенням нанівець всіх зусиль, спрямованих на зміни України призводить найчастіше внутрішня корупція, незлагодженість дій.

Підкреслимо, що правосуддя перехідного періоду щодо жертв злочинів, скоєних стосовно цивільного населення, необхідно реалізувати в інтересах забезпечення міцного миру, стабільності і примирення в нашій країні.

Переконавання, що правосуддя перехідного періоду може вносити вклад у зміцнення верховенства права, можна вважати вкоріненим, про що свідчать згадані в роботі матеріали. Тому вкрай важливим є забезпечення кооперації між різними інститутами цієї системи.

Взаємини між міжнародними кримінальними судами і національними комісіями по встановленню істини, і особливо умови обміну інформацією між ними, повинні бути належним чином врегульовані з урахуванням гарантій справедливого судового розгляду, а також прав і законних інтересів потерпілих. Показання, отримані комісіями, не повинні використовуватися в кримінальних судах як в якості прямих, так і в якості доказів провини. У той же час вони можуть використовуватися звинуваченням для відтворення загальної картини збройного конфлікту або в якості непрямих доказів, а також на етапі попереднього вивчення фактів і розслідування, що передують твердженням обвинувального висновку.

Ситуація складається таким чином, що правосуддя перехідного періоду вже працює в Україні. Але наша правоохоронна система просто не може уникнути проблем, до вирішення яких вона ще не готова. Залишається сподіватися, що законодавці дослухаються до порад юристів правозахисників і вчасно вдосконалять кримінальний кодекс.

Якщо українці поки не можуть отримати фінансові компенсації за шкоду, заподіяну військовим конфліктом, то покарати винних і запобігти подібним злочинам у майбутньому цілком реально. Для забезпечення всіх етапів правосуддя перехідного періоду в Україні в контексті Збройного конфлікту в Україні необхідно провести:

- Аналіз принципів і досвіду впровадження моделей правосуддя перехідного періоду, що існують в інших країнах.
- Оцінка ключових проблем України, що стосуються сфери застосування правосуддя перехідного періоду.
- Оцінка наявності елементів правосуддя перехідного періоду, імplementовані в діяльність органів влади України.
- Оцінка ресурсів і програм, які можуть бути залучені до імplementації правосуддя перехідного періоду.

РОЗДІЛ 3. АМНІСТІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ (ОПИТУВАННЯ ДУМОК СТУДЕНТІВ КИЄВА ТА МАРІУПОЛЯ)

3.1. Програми соціологічного дослідження

Формулювання і обґрунтування соціальної проблеми.

Зважаючи на події, які відбуваються в Україні починаючи від Готовності суспільства до застосування амністій під час транзитивного режиму. Амністія є найбільш знайомих понять для нашого суспільства. Так як це поняття входить до інструментарію механізмів правосуддя перехідного періоду. В нашій країні серед більшості населення, на жаль немає чіткого розуміння алгоритму дій, який дозволить пришвидшити зміни ситуації в якій ми живемо. Недостатньо уваги серед урядових та неурядових організації прикуті саме до питання амністії, серед населення немає чіткого розуміння стосовного кого вона може бути застосована і в яких випадках це є неприпустимим – навіть за умов співпраці з урядом. Акцент зміщений в сторону інституційних реформ та фіксування фактів порушень, бо тема амністії не є популярною серед населення, представників влади, що воювали під час АТО. Тому в цьому дослідженні підніметься питання саме амністії.

Предметна сторона проблеми полягає у наявності соціального конфлікту пов'язаного із вибором майбутньої стратегії розбудови миру та впровадження механізмів правосуддя перехідного періоду.

Гносеологічна сторона проблеми полягає у відсутності досліджень направлених на виявлення кореляції між ставленням молоді до застосування інструментарію транзитивного правосуддя

Об'єктом дослідження студенти, у віці від 17 років з Києва та Маріуполя.

Предметом дослідження розуміння конфлікту та амністії

Метою нашого дослідження визначити, яке розуміння молодого населення України конфлікту, що відбувається на її сході та проаналізувати готовність його, як частини дорослого соціуму до застосування амністії, щодо порушників після припинення активної фази конфлікту.

Завдання:

1. Встановлення чи існує різниця сприйняття між позиціюванням конфлікту, що відбувається на сході України у студентів Маріуполя та Києва

2. Визначити чи різняться погляди молоді, щодо можливості відновлення територіальної цілісності України в залежності від впливу середовища (місто) на це бачення

3. Визначити чи впливає стать на бачення перспективи щодо відновлення територіальної цілісності України

4. Встановити чи існує залежність між відстанню до лінії розмежування та кількістю знайомих, що брали або беруть участь в бойових діях, що відбуваються на сході України

5. Визначити яким є справедливе покарання для «порушників миру» в Україні на думку молоді двох різних частин країни

6. Встановити чи існує відмінність між відстанню до лінії розмежування та ставленням до амністії посадових осіб та керівників збройних формувань з непідконтрольної території

7. Встановити чи існує зв'язок між ставленням до покарання та амністії, та між людьми в яких рідні чи близькі друзі брали або беруть участь в конфлікті, що відбувається на сході України

Гіпотези:

1. Студенти вірять в майбутнє відновлення територіальної цілісності України в попередніх межах.

2. Більше студентів з Маріуполя відчують, що конфлікт на сході України впливає на них.

3. Більшість опитаних респондентів вважають збереження життя людей більш важливим ніж збереження територіальної цілісності.

Основні етапи проведення дослідження

I етап – складання анкети для опитування (Додаток А), збір інформації (жовтень - листопад 2018 р.)

II етап – обробка та аналіз отриманих даних (листопад – грудень 2018 р.)

III етап – узагальнення матеріалів соціологічного дослідження. Підготовка висновків, інформацій та рекомендацій для розробки комплексу заходів з підвищення рівня патріотизму молоді з урахуванням помилок, допущених на території Криму (грудень 2018 р.)

Методика дослідження

Завдання, що були поставленні при проведенні дослідження будуть виконанні у вигляді онлайн-анкетування, що являє собою Google-форму, яка складається з закритих запитань. Посилання на анкету розповсюджувалось методом снігової кулі, та через соціальні мережі. Обробка даних проводилась за допомоги програм SPSS та Excel.

Критеріями формування вибіркової сукупності слугувало місто навчання, а тому і проживання в даний час, а також вікова категорія. До вибірки потрапили студенти з двох міст Києва та Маріуполя, щоб зробити порівняльний аналіз розуміння подій, що відбуваються на сході України, а також такого інструменту правосуддя перехідного періоду як амністія.

Інструмент дослідження: формалізована анкета з використанням закритих.

Емпірична база роботи: авторське дослідження (анкетування).

3.2. Аналіз результатів опитування

Всього в дослідження взяло участь 116 респондентів, звідки 63 респондента з міста Київ та 53 з Маріуполь, у відсотковому співвідношенні відповідно 54,3 % та 45,7 %.

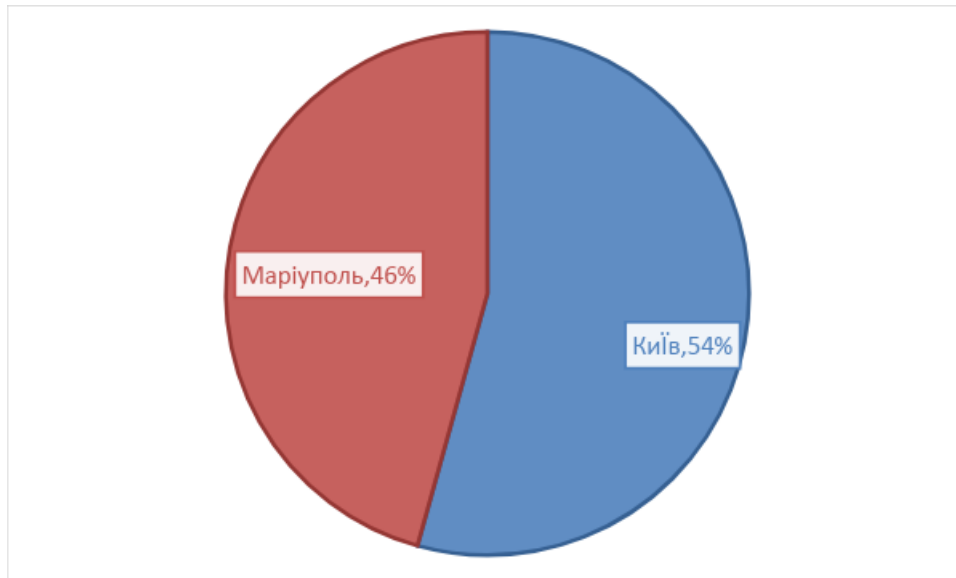

Рисунок. 1.Відсоткове співвідношення учасників опитування з Маріуполя та Києва

Гендерно-вікова структура респондентів представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Стать	
Чоловік	38
Жінка	78
Вік	
17 - 19 років	73
20 - 22 років	33
23 - 25 років	10

Опитування було орієнтовано на молодь, так як молодь є не лише активною частиною нашого суспільства, а й слугує транзитивною ланкою

між поколіннями. За даними державної статистичної служби України, населення в обраній віковій групі складає 1% від всього населення держави.[
54]

Для того аби було більш глибоке розуміння чи готові респонденти і молодь в цілому готові до запровадження амністій під час транзитивного, додатково було поставлено ряд питань, щоб визначити вплив конфлікту на респондентів. Цікавим фактом, який було визначено вході дослідження слугує, що 48% опитаних респондентів вважають, що конфлікт, який має місце на сході нашої країни не впливає на них. 28% з них мають знайомих, а 12% мають навіть рідних або близьких друзів, що брали або беруть участь в бойових діях.

Живучи в країні, де відбувається збройний конфлікт люди інколи не розуміють, що все, що відбувається на в тій чи іншій мірі впливає на кожного, навіть якщо вони не є безпосередніми акторами подій. Отже зважаючи на дані, що були отримані в результаті дослідження серед тих, хто стверджує, що конфлікт не впливає на них понад 50% мають знайомих, що є активними учасниками конфлікту, майже 50% з них мають близьке оточення, що брало участь в бойових діях. Це слугує підтвердженням, що майже половина респондентів з тих, хто вважає, що збройний конфлікт в Україні не впливає на них, спростовує це твердження в наступних відповідях на уточнюючі запитання анкети.

Серед завдань, які були поставленні на початку дослідження було встановлення чи існує різниця сприйняття між позиціюванням конфлікту, що відбувається на сході України у студентів Маріуполя та Києва. Відповіді респондентів показано на рисунку 2.

Більшість респондентів серед можливих варіантів обрали, як характеристику подій, що відбуваються на сході України твердження, що це окупація території державою агресором. Загалом 39,7 %, 46% киян та 32% маріупольчан обрали цей варіант відповіді, значимих відмінностей не спостерігається.

Наступний варіант за відсотком відповідей, що обрали респонденти – це війна двох держав 13,8%. Серед киян цю відповідь обрало 14% респондентів, а серед маріупольчанам - 13%. Значимих відмінностей не спостерігається, адже різниця знаходиться в межах статистичної похибки.

13% респондентів вирішили вказати свій варіант відповіді або утриматись від відповіді. Серед киян цю відповідь обрало 10% респондентів, а серед маріупольчанам - 17%. Бачимо, що більше маріупольчан обрали саме таку відповідь, можливо тому що вони є більш чутливими до формулювання опису подій, які відбуваються на сході України по-перше через те, що вони самі хоч і нетривалий час були його учасниками. По-друге через більш тісний зв'язок в минулому як і з так званими «ДНР/ЛНР» та Росією.

Варіант, що в країні відбувається громадянська війна обрало 7,8% респондентів. 15% маріупольчан обрали цей варіант відповіді можливо через, те що вони не вбачають Росію як державу агресор, бо як було попередньо зауважено мали тісні економічні зв'язки з нею в минулому. 2% киян також обрали цей варіант відповіді. Розбіжності у відповідях є значущими і варто більш детально дослідити це питання в майбутньому, це буде корисним при створенні комісії зі встановлення істини.

Оскільки відповідаючи на запитання можна було обирати декілька варіантів відповіді, комбінація з варіантів «війна двох держав» та «окупація території державою агресором» складає 11,2% серед киян так відповіли 16%, а серед маріупольчан – 6%. Також варто підкреслити, що варіант «війна двох держав» входить ще до трьох різних поєднань варіантів відповідей, тому можна зробити висновок, що розуміння конфлікту серед абсолютної більшості респондентів характеризується саме цим варіантом.

3,4% відповідей отримав варіант «спроба відділення і створення нових держав». Більше респондентів з Києва (5%) обрали цей варіант ніж з Маріуполя (2%).

2,6% відповідей респондентів вважають, що комбінація «війна двох держав, спроба відділення і створення нових держав, окупація території державою агресором» є найбільш вдалим описанням конфлікту. 4% - кияни обрали таку відповідь і 2% - маріупольчан.

У відсотковому співвідношенню однакова кількість респондентів з Києва та Маріуполя вподобали поєднання з «війна двох держав, громадянська війна» по 2%, що від загальних відповідей складає 1,7%.

По 2% від загального відсотка відповідей набрали наступні комбінації: «війна двох держав, спроба відділення і створення нових держав » та «громадянська війна, спроба відділення і створення нових держав». Зауважмо, що такі комбінації обрали лише маріупольчани.

2% відповідей респондентів вважають, що комбінація «спроба відділення і створення нових держав, окупація території державою агресором», ці відповіді належать виключно киянам.

«Війна двох держав, прояв демократії, окупація території державою агресором» така відповідь належить 1% з Маріуполя від загальної кількості респондентів.

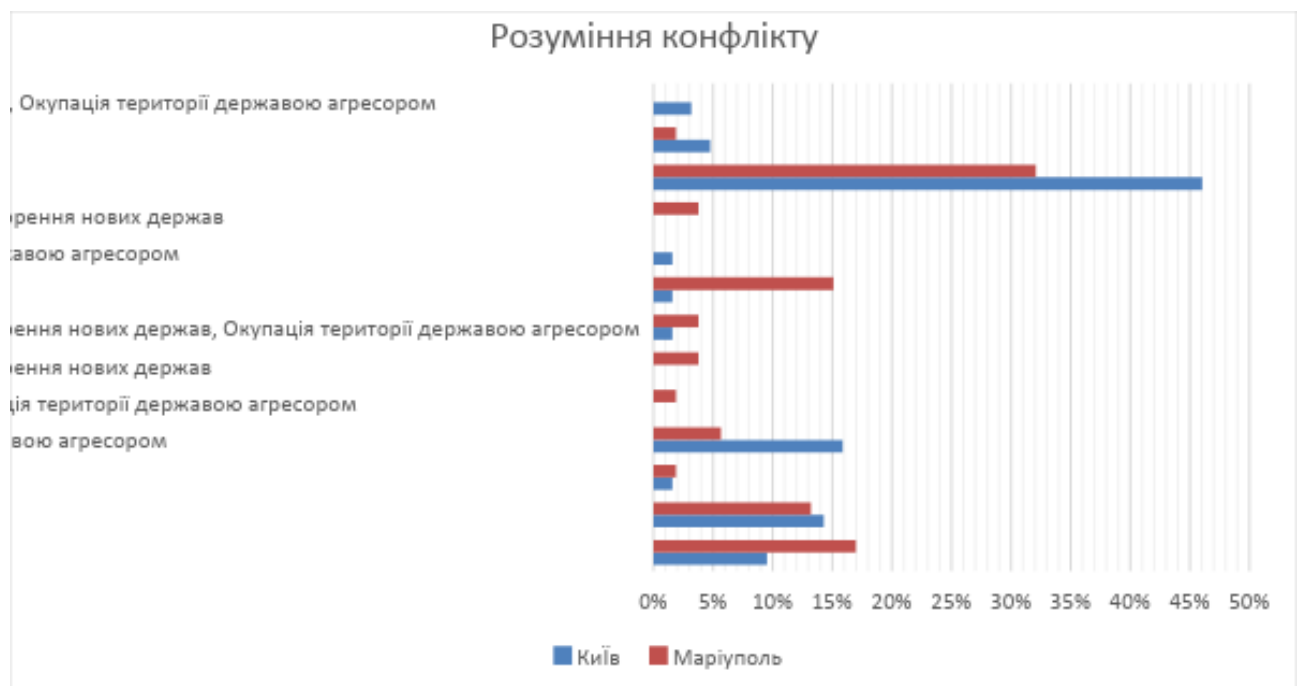

Рисунок 2. Що є конфлікт

«Громадянська війна, окупація території державою агресором» така відповідь належить 1% з Києва від загальної кількості респондентів.

Отже, погляди респондентів з різних міст, які знаходяться на різній відстані до лінії розмежування мають як спільне розуміння наприклад в тому, що це все окупація території державою агресором та різниться, що наприклад маріупольчани частіше звертають увагу на твердження про громадську війну. Розуміння проблеми може слугувати об'єднуючим фактором для спільного подолання її.

Можливі перспективи відновлення територіальної цілісності можуть слугувати консолідуючими факторами для суспільства в цілому, тому варто досліджувати теперішнє бачення цієї проблеми, аби в майбутньому використати або створити простір для створення єдиного бачення.

В нашому дослідженні вдалось виявити, що абсолютна більшість респондентів (60%). 62% респонденти з Києва і 59% – з Маріуполя бачать перспективу відновлення територіальної цілісності. 22,4% респондентів вважають, що можливе часткове відновлення території. Серед маріупольчан таку думку підтримує 28%, а серед киян – 17%. В повернення донецької та луганської областей бачать можливим 13,8% респондентів, серед маріупольчан 21%, а серед кияни – 8%. 2,6 % респондентів бачать можливим часткове відновлення територіальної у вигляді відновлення цілісності Донецької області, серед маріупольчан так відповіло 2% респондентів, а серед киян – 3%.

В часткове відновлення територіальної цілісності України у вигляді повернення території кримського півострова вірять 5,17% респондентів. Серед киян - 6%, серед маріупольчан - 4%.

17,2 % респондентів вважають, що відновлення територіальної не є можливим. Дане твердження підтримало 21% кияни, а 13% - маріупольці.

В загальному погляди, щодо відновлення територіальної цілісності України, носить позитивні настрої серед респондентів визначеної вікової групи як серед киян так і серед маріупольчан. На рисунку 3 показано

діаграму, що описує погляди респондентів, щодо відновлення територіальної цілісності.

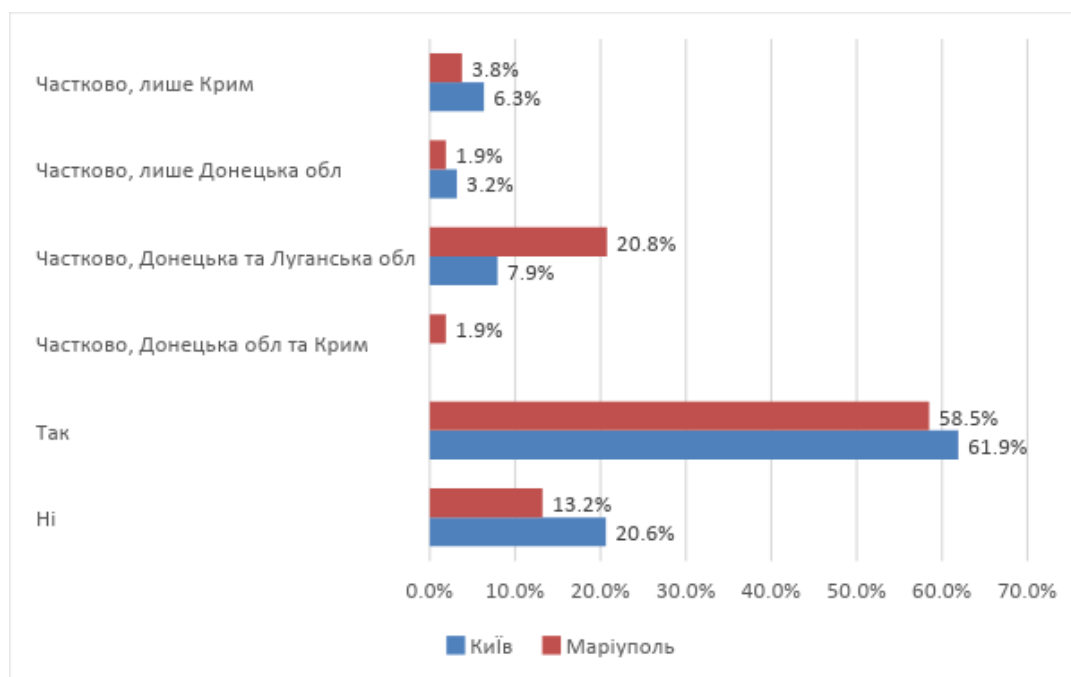

Рисунок 3. Очікування щодо відновлення територіальної цілісності

Встановлення чи різняться очікування щодо відновлення територіальної цілісності у жінок та чоловіків. В питанні відновлення територіальної цілісності нашої держави настрої опитаної молоді є оптимістичними, що засвідчує 60% позитивних відповідей. 62% жінок і 58% чоловіків бачать перспективу відновлення територіальної цілісності ми вважаємо, що на основі цих даних можна вважати, що стать не впливає на погляди щодо відновлення територіальної цілісності Зображено на рисунку 4.

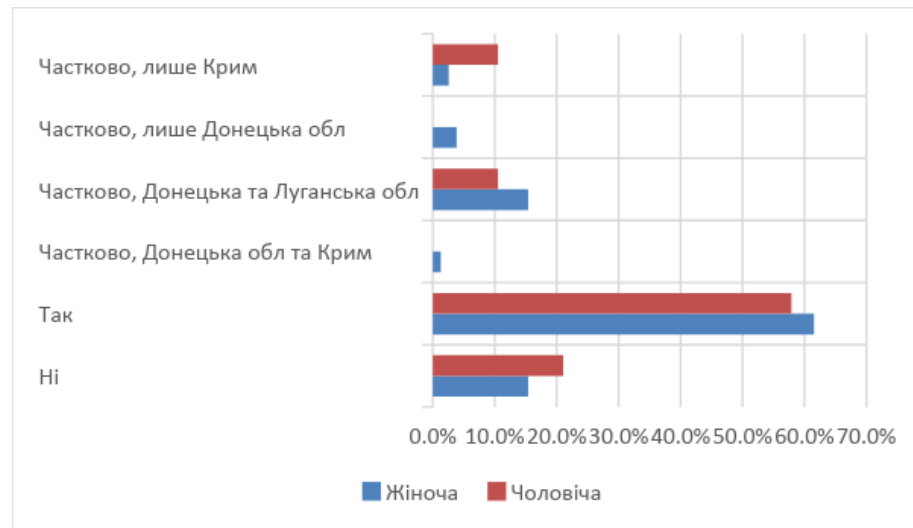

Рисунок 4. Очікування щодо відновлення територіальної цілісності

Чи існує залежність між відстанню до лінії розмежування та кількістю близького оточення, що брали або беруть участь в бойових діях, що відбуваються на сході України можна побачити на рисунку 5. Але варто зважати на той факт, що вибірка включала в себе лише молодь у віці 17-25 років. Зважаючи, що згідно з законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» стаття 15 глави 3 вказує, що 18-27 років є віком несення військової служби [31]. Але дана вибірка не є репрезентативною для інших населених пунктів та вікових категорій, тому даний рисунок відображає лише данні, що стосуються обраної групи респондентів.

Серед киян 48% респондентів мають рідних або близьких друзів, що брали участь в збройному конфлікті на сході України, а серед маріупольчан – 30%. Наш мій погляд в майбутньому варто провести ширше дослідження.

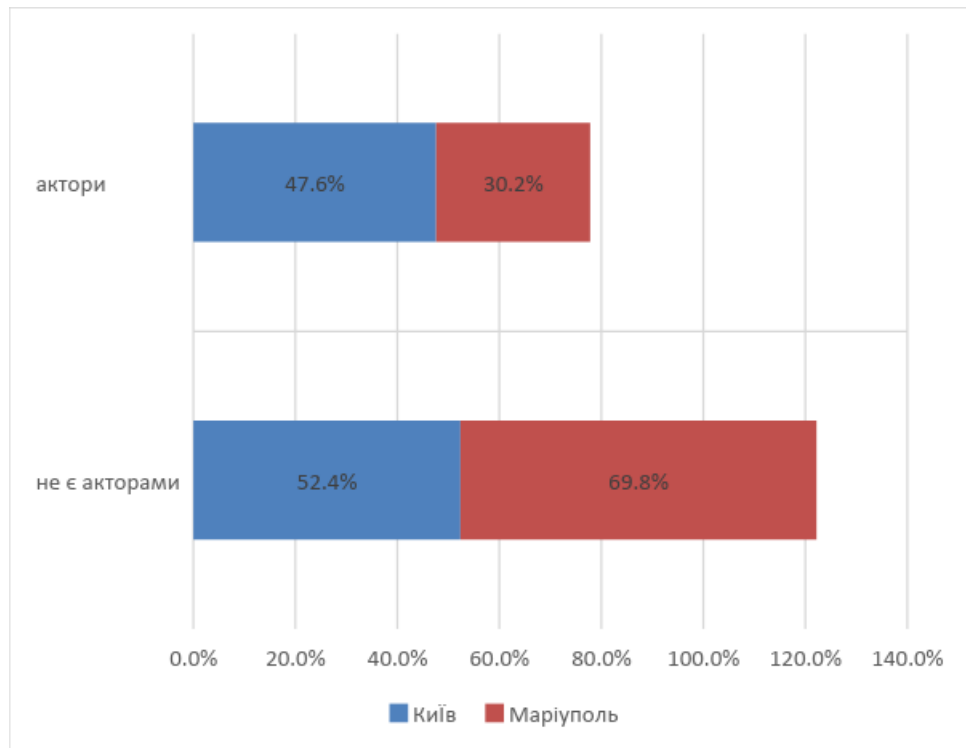

Рисунок 5. Наявність серед близького оточення акторів, що брали участь в бойових діях.

Визначення застосування, санкцій по відношенню до порушників, що в минулому були пов'язанні з злочинами різної складності, які мали місце під час активної фази конфлікту є завданням сьогодення. Варто звернути увагу на думку звичайних людей, щоб уникнути в майбутньому можливих виявів незадоволення в соціумі.

При створенні анкети було виділено 5 видів покарань:

- Позбавлення волі на певний строк
- Довічне позбавлення волі
- Виправні роботи без позбавлення волі
- Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю
- Штраф

Так як в анкеті також можна було вказати власний варіант відповіді. При опрацюванні отриманих даних було виділено ще 2:

- Уникнення покарання (нічого)

- Депортація

- Смертна кара – цей варіант не було додано до анкети, бо він є порушенням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року говорить: "Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» (стаття 6)

Також в анкеті можна було вказувати декілька варіантів відповіді, тому таблицю результатів, можна знайти в додатку 2.

Позбавлення волі на певний строк – таке покарання вважають доцільним абсолютна більшість респондентів 23,3%, мариупольчан цю відповідь обрало 28%, а серед киян – 19%. Також цей вид покарання увійшов ще до 23,4% відповідей.

Довічне позбавлення волі – загалом таке покарання вважають доцільним 19% респондентів, 23% респондентів з Києва обрали цей варіант відповіді, 14% - з Маріуполя обрали таку міру покарання. Також цей вид покарання увійшов ще до 6,1% відповідей.

Позбавлення права займатись певною діяльністю – таке застосування такого покарання вважають доцільним 12,1% респондентів, 13% відповідей серед киян та 11% - мариупольчан. Також цей вид покарання увійшов ще до 25% відповідей.

10,3% респондентів вважають доцільними видами покарань «Позбавлення волі на певний строк, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю». 13% - мариупольці, 8% - кияни.

7,7% респондентів вказали свій варіант відповіді, який в результаті було зведено до узагальненої відповіді не застосовувати покарання або як зазначено в таблиці, що знаходиться в додатку 2 – «нічого». З них 8% - мариупольчани та 4% - кияни.

Варіант «виправні роботи без позбавлення волі» обрало 4,3% респондентів, серед респондентів Києва 5% вважають доцільним даний вид покарання, а серед мариупольчани – 4%.

Штраф як покарання для порушників територіальної цілісності обрало 2,6% респондентів, серед кияни - 3, а серед мариупольців – 2%.

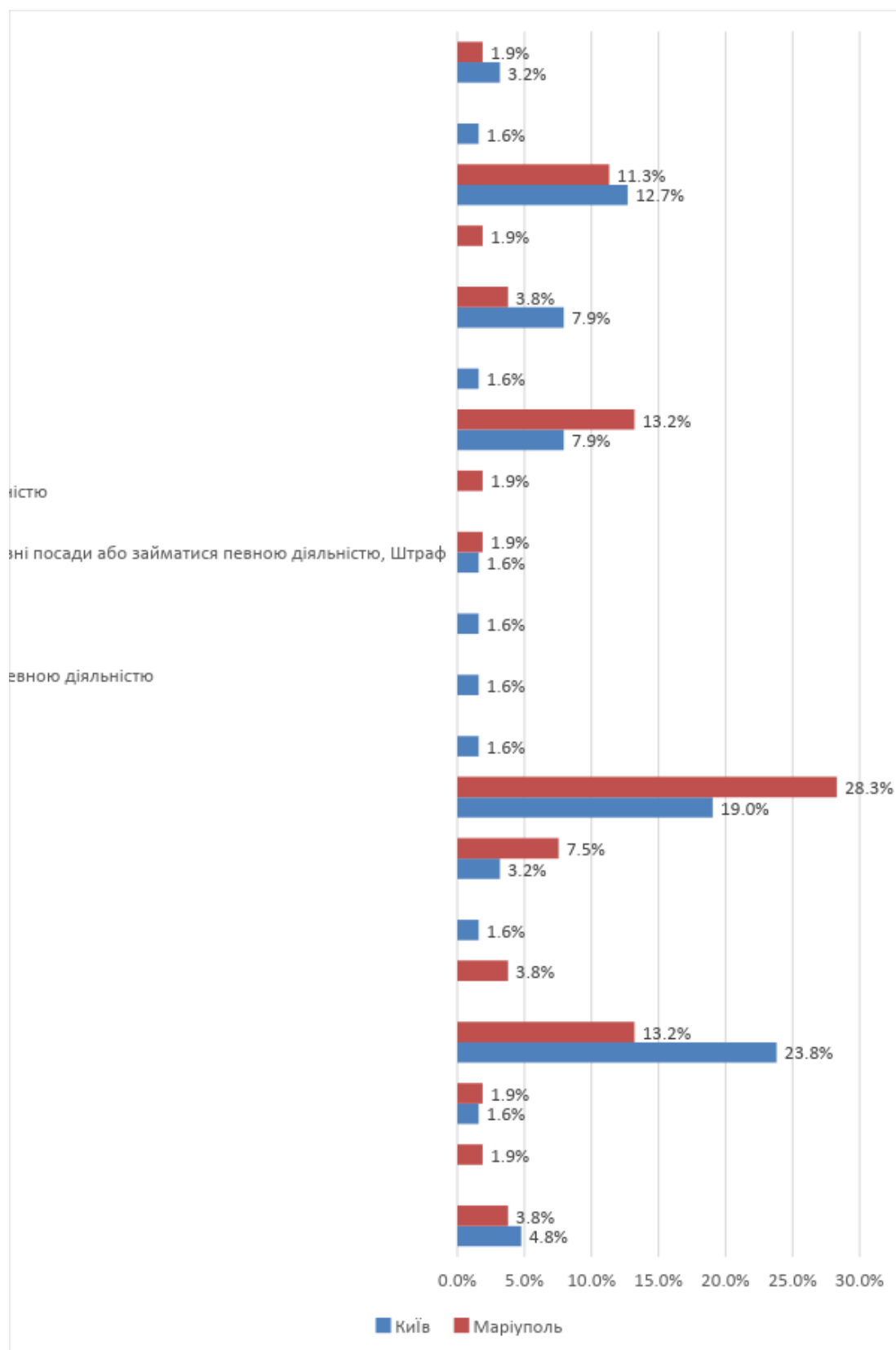

Рисунок 6. Доцільне покарання для очільників ДНР та ЛНР на думку респондентів

Отже, справедливим покаранням на думку більшості респондентів, що з Києва, що з Маріуполя є позбавлення волі на певний строк, воно не порушуватиме нічиїх прав як з боку державного так міжнародного законодавства.

Одним із поставлених завдань цього дослідження було визначити чи впливає віддаленість від лінії розмежування, на готовність до надання амністії акторам конфлікту, коли виникне необхідність. Умовою за якою можна було в дослідженні надати амністію порушникам слугували припинення активної фази конфлікту або відновлення територіальної цілісності. (рисунок 7)

Сумарно було визначено, що респонденти здебільшого готові прийняти амністію за необхідності, тобто 68,5% опитаних Акцент, щодо умов за яких можлива амністія зміщується в сторону відновлення територіальної цілісності, що склав 43%, інші підтримали амністію, заради припинення активної фази конфлікту, що складає 25%. Серед киян амністії заради припинення вогню вважають доцільною 22%, а за умови відновлення територіальної цілісності 44%, а серед маріупольчан 26% і 38% відповідно.

Негативно оцінили можливість надання амністії 30% респондентів з Києва та 130 % - з Маріуполя. Загалом 31,5 % - на наш погляд це слугує сигналом, що варто звернути увагу на розуміння переваг та недоліків різних механізмів перехідного правосуддя, на прикладі амністії і невеликої групи респондентів було доведено, що варто досліджувати наше суспільство на готовність до впровадження механізмів правосуддя перехідного періоду.

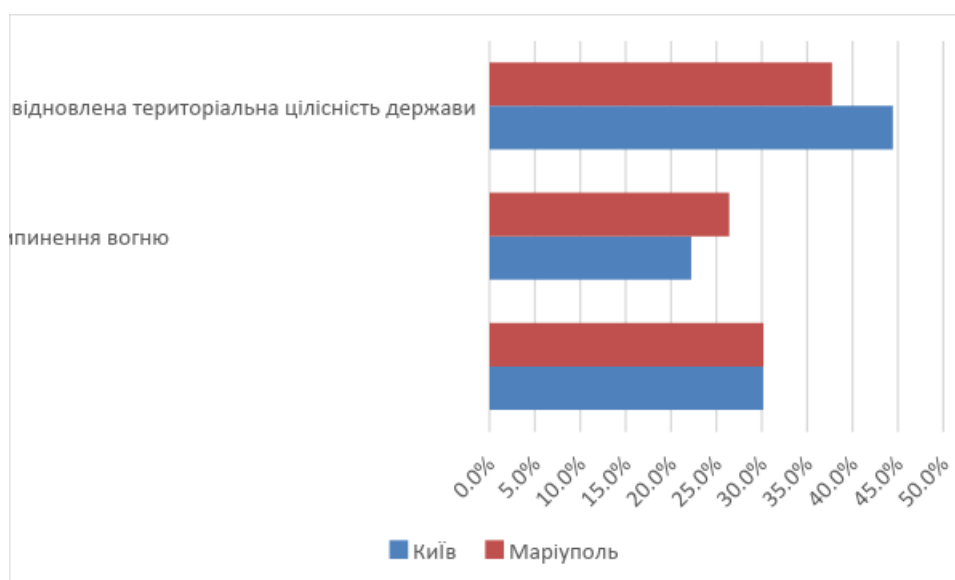

Рисунок 7. Діаграма що описує ставлення до амністії респондентів з Маріуполя та Києва

Також ми спробували визначити на думку респондентів - чиї рідні або близькі друзі брали участь в бойових діях хто саме має відповідати за події, які відбуваються на сході України (рисунок 8).

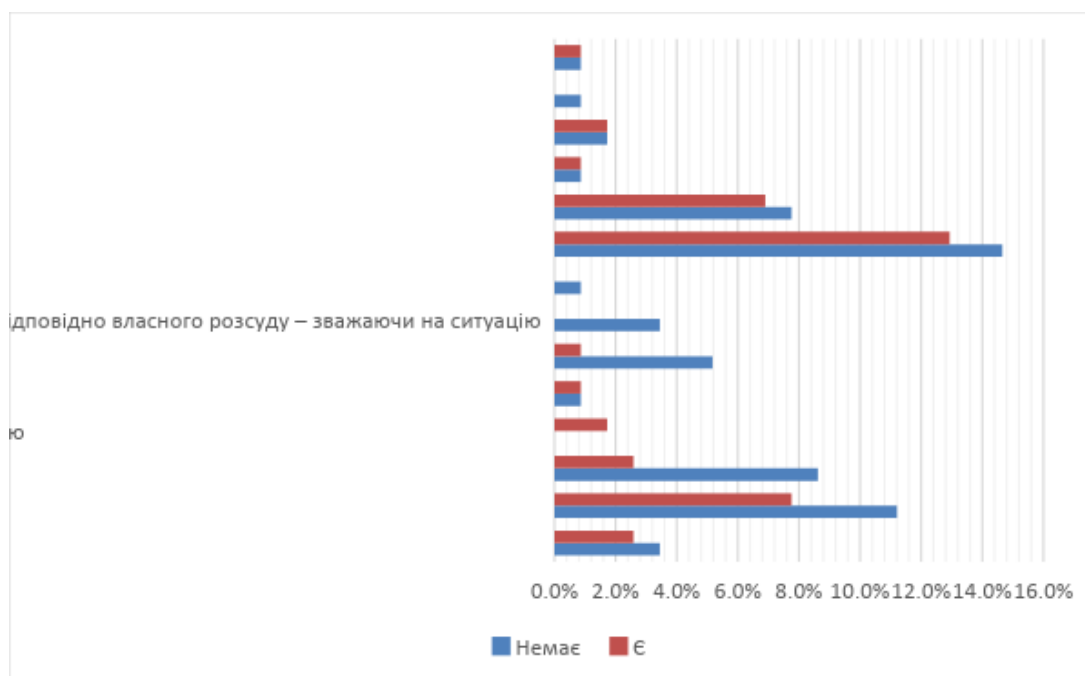

Рисунок 8. Діаграма погляди щодо права на амністію

Респондентам був запропонований список, в якому можна було обирати декілька відповідей, а також вказати власний варіант відповіді.

Більшість респондентів 27,6% обрали варіант, що ніхто з перерахованих вище, а саме: «військові, які виконували накази керівництва осіб; посадові особи, які діяли в межах свої обов'язків; особи, що дотримувались норм міжнародного гуманітарного права; керівники, що діяли відповідно власного розсуду – зважаючи на ситуацію» - немає права на амністію. 14,7% - респонденти в яких близькі не брали участь в збройному конфлікті і 12,9% - респонденти в яких близькі брали участь в збройному конфлікті

19% респондентів вважають, що на амністію мають право військові, які виконували накази керівництва осіб. 11,2% - респонденти в яких близькі не брали участь в збройному конфлікті і 7,8% - респонденти в яких близькі брали участь в збройному конфлікті.

14,7% респондентів вважають, що право на амністію мають особи, що дотримувались норм міжнародного гуманітарного права. З них 7,8% - респонденти в яких близькі не брали участь в збройному конфлікті і 6,9% - респонденти в яких близькі брали участь в збройному конфлікті.

11,2% респондентів вважають що мають право на амністію військові, які виконували накази керівництва та особи, що дотримувались норм міжнародного гуманітарного права. З них 8,6% - респонденти в яких близькі не брали участь в збройному конфлікті і 2,6% - респонденти в яких близькі брали участь в збройному конфлікті.

6% респондентів залишили це запитання без відповіді.

Респонденти близькі, яких не брали участь в збройному конфлікті 3,4% вважають що мають право на амністію військові, які виконували накази керівництва; посадові особи, які діяли в межах свої обов'язків; особи, що дотримувались норм міжнародного гуманітарного права; керівники, що діяли відповідно власного розсуду – зважаючи на ситуацію.

11,2% респондентів вважають що мають право на амністію посадові особи, які діяли в межах свої обов'язків. З них 1,7% - респонденти в яких

близькі не брали участь в збройному конфлікті і 1,7% - респонденти в яких близькі брали участь в збройному конфлікті.

Чи існує зв'язок між наявністю рідних та близьких друзів, що брали або беруть участь в бойових діях та ставленням до амністії посадових осіб та керівників військових ДНР і ЛНР?

Серед опитаних респондентів у 40% відсотків від загальної кількості є близькі, що брали або беруть активну участь в бойових діях на сході України. Ця кількість включає в себе 15,5% респондентів, які надали перевагу застосування амністії до керівників сепаративних угруповань та військових за умови, якщо буде відновлена територіальна цілісність. Також 15,5% з цієї кількості респондентів негативно ставляться до амністії керівників збройних формувань та посадових осіб, що знаходяться по ту лінію розмежування. Лише 7,8% позитивно сприймають амністію тих же акторів заради припинення активної фази конфлікту та можливого примирення. (рисунок 9)

4,3% опитаних респондентів утримались від відповіді. Серед них 0,9% мають близьких, що брали або беруть участь в конфлікті - на сході України, решта 3,4 % не мають такого типу зв'язку з конфліктом.

Більшість респондентів, що складає 60% - не мають родичів або близьких друзів, що брали або беруть участь в конфлікті, що відбувається на сході України. 25,9% від загальної кількості обрали, що амністія, керівників, що очолюють непідконтрольні території є можливою - за умови відновлення територіальної цілісності. Майже рівномірно розподілились відповіді між наданням амністії, заради припинення вогню та негативним ставленням до можливого надання амністії, у відсотковому еквіваленті маємо, 16,4% та 14,7% відповідно.

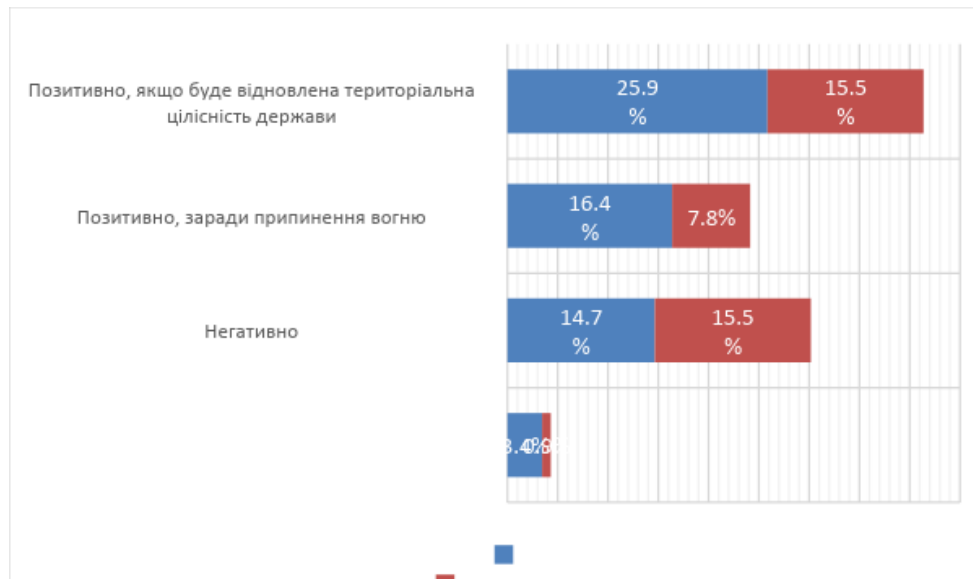

Рисунок 9. Наявність серед близького оточення людей, що брали участь в бойових діях на сході України

Зважаючи на проведений аналіз, можна зробити висновок, що коли постане питання застосування амністії, в межах введення транзитивного режиму варто врахувати той роль, яку може відіграти територіальна цілісність нашої держави. Загалом 41,4% респондентів відмітили її важливість. Нагадаємо, що опитування було проведене серед студентів Маріуполя та Києва.

Висновки до третього розділу

В цьому розділі був здійснений аналіз авторського дослідження, яке охоплює зразу декілька важливих тем, для суспільства в якому відбувається збройний конфлікт. Перше це чи існує єдине розуміння подій (конфлікту), що відбуваються. Існування єдиного дискурсу допомагає уникнути так званого поділу на «своїх» та «чужих», який заважає виробленню спільної концепції розвитку та примирення. Тема «амністії» має небагато прихильників серед українського товариства, часто уникається і є не популярною, політикам та військом це не вигідно, одним з погляду на

виборців, інші з боку побратимів. Саме томи ми звернули увагу на це в своє дослідженні.

В ході дослідження було спростовано гіпотезу щодо пріоритетів цінностей, виявляється що відновлення територіальної цілісності є важливішим фактором впливи на отримання права на амністію ніж припинення активної фази конфлікту.

Дослідження дозволило виявити, що думки респондентів з Києва та Маріуполя у відповідях на запитання анкети розподіляються рівномірно та мають спільний вектор. Загалом серед респондентів панують оптимістичні настрої, щодо застосування амністії. Отже більшість респондентів як з Києва так і з Маріуполя вважають, що події, які відбуваються на сході України можна описати як окупація території державою агресором. В ході дослідження був встановлений той факт, що більшість респондентів не розуміють, що конфлікт впливає на них, хоч і частина з них мають або знайомих або близьких, що брали участь в бойових діях. Також ми визначили чи відрізняється бачення, на яку міру покарання заслуговують винні та хто і за яких умов має право на амністію. Отже, дослідження допомогло зрозуміти не лише настрої респондентів, а їх бачення та розуміння проблем, що є переломними на шляху розбудови миру.

З часів Вестфальського договору амністії часто були невід'ємними елементами мирних угод; призначені для роззброєння, демобілізації та реінтеграції, примирення; частина мирного процесу:

- вони мають спільні характеристики: ситуативні, санкціонують скасування відповідальності, мають зворотну силу, передбачають надзвичайні заходи (за межами чинного законодавства);

- однак вони також можуть мати перспективний характер і можуть забороняти кримінальне переслідування тих, кого було звинувачено в порушеннях прав людини (скоєних державними або недержавними суб'єктами).

Амністії регулюються міжнародним правом, яке встановлює обмеження щодо допустимого обсягу амністії.

Міжнародні злочини (геноцид, військові злочини, злочини проти людства, насильницькі зникнення, тортури) амністії не підлягають.

ВИСНОВКИ

Концепція правосуддя перехідного періоду є відносно новою. Вектор руху транзитивного режиму направлення в бік відновлення соціальної справедливості, довіри між конфліктними колись групами, налагодження нових мирних стосунків – загалом на створення нової спільної ідентичності. Транзитивне правосуддя містить в собі комплекс методів, що спрямовані на відновлення справедливості та захист прав жертв, що постраждали в наслідок минулих порушень прав людини під час збройного конфлікту або режимів. Це потрібно, щоб повернути довіру не лише до верховенства права відновлення довіри та звернути увагу на те, що складові перехідного правосуддя потрібно використовувати в комплексі, інакше це перетвориться на приховування симптомів і буде зовсім не ефективним для «лікування» всієї системи.

Перед постконфліктними товариствами стоять як мінімум п'ять завдань: забезпечити правосуддя в перехідний період, справедливість у розподілі благ, матеріальне благополуччя, участь і мир. Незважаючи на свою концептуальну самостійність, ці завдання взаємопов'язані. На перспективи миру впливають як справедливість в розподілі благ, так і виправне правосуддя. Перша необхідна тому, що невдоволення може стати причиною нового розгорання конфлікту, а друге - тому що мирна угода може зажадати виправлення минулої несправедливості. Те, що різні заходи правосуддя перехідного періоду практично і концептуально, пов'язані один з одним, стає зрозумілим, якщо розглянути можливі наслідки реалізації будь-якого з цих заходів у відриві від інших. Без гласності, інституційних реформ або заходів по відшкодуванню, покарання дуже обмеженого числа винних може виглядати як пошук цапів-відбувайлів або як форма політичного реваншу. Гласність, окремо від заходів щодо покарання порушників, реформування інститутів і надання відшкодування жертвам,

може виглядати порожнім струсом повітря. Заходи по збереженню пам'яті, також, ймовірно, здадуться дрібними і нещирими, не будучи доповненими іншими, більш рішучими діями. Відшкодування без будь-якого зв'язку з іншими заходами правосуддя перехідного періоду може бути сприйнято як роздача «кривавих грошей» - спроба купити мовчання жертв. Точно так же, реформування інститутів без будь-яких спроб задовольнити законні очікування жертв щодо правосуддя, встановлення істини і відшкодування збитку, буде не тільки неефективним з точки зору підзвітності, а й навряд чи буде успішним. Реалізація цих заходів у відповідному поєднанні і належної послідовності може бути складним завданням. Є кілька загальних правил, які заслуговують на увагу. По-перше, заходи правосуддя перехідного періоду повинні бути структуровані таким чином, щоб максимально доповнювати один одного і мінімізувати конфлікти і суперечності. По-друге, взаємозв'язок між заходами не повинен бути занадто невизначеним або надто складним, інакше це може призвести до плутанини відносно цілей кожного заходу, і, таким чином, позбавити ці заходи участі і підтримки громадськості. І, по-третє, в ідеалі різні заходи правосуддя перехідного періоду повинні бути впорядковані таким чином, щоб сприяти збереженню та примноженню важливих елементів перехідного періоду - демократії і миру - без яких правосуддю перехідного періоду може бути завдано серйозної шкоди з точки зору його масштабів і якості

Процес «переходу» є довготривалим потребу узгодженої роботи в галузях економіки, інфраструктури, державного управління, впровадженню інституційних реформ. А міжнародні дійові суб'єкти, причетні до розбудови миру та післявоєнної відбудови, повинні розробити чотиривекторний підхід до постконфліктної трансформації:

- гарантія фізичної безпеки (роззброєння, демобілізація та реінтеграція; маргіналізація екстремістів; маргіналізація деструктивних сил);
- посередництво в політичному конфлікті – через бюлетені, а не кулі;
- економічний розвиток;

- верховенство права.

Кінцевим продуктом перехідного режиму має бути сильна ліберальна держава. В разі розумного управління саме такою стане Україна і виклики, що зараз є на її шляху. Існує кілька компонентів на які варто звернути увагу при налагодженні роботи механізмів правосуддя перехідного періоду в умовах збройного конфлікту. Заходи перехідного правосуддя мають бути структуровані та узгодженні між собою, для мінімізації можливих прогалин. Зв'язок між компонентами має максимально доповнювати один одного та водночас він має бути максимально простий, чітко розділений на комплекс заходів з своїми цілями. Завжди пам'ятати про основну ціль правосуддя перехідного періоду досягнення миру та сталого розвитку в майбутньому.

У межах дискурсу ліберальної розбудови миру розбудова миру характеризується як ліберальний за своєю суттю проект, що ґрунтується на ліберальних філософських принципах, домінує на глобальному рівні та поширюється у світі чималим спектром урядових, міжурядових та неурядових дійових суб'єктів.

Вважається, що розбудова миру пропонує досить послідовну, або стандартизовану, модель досягнення сталого миру (хоча багато критиків також зауважує, що внутрішні суперечності в межах лібералізму чи місцеві компроміси можуть призводити до відхилення від цієї моделі). І розбудова миру розглядається як окрема сфера діяльності та головний елемент сучасних процесів припинення війни.

Щодо більшості з цих аспектів критики та прибічники ліберальної розбудови миру, незважаючи на всі інші розбіжності між ними, здебільшого є однотайними.

Встановлення ліберального миру пов'язане з величезною кількістю прихованих проблем. Він може означати контрольований з верхівки вид миру, що узгоджується з панівними настроями в Лондоні, Вашингтоні, Женеві та інших дипломатичних столицях, однак мало пов'язаний із культурним розумінням миру в суспільствах, у яких відбуваються

громадянські війни. Таке цілком може бути, незважаючи на риторику про «участь» і «контроль» на місцевому рівні, яка може супроводжувати миротворчі проекти та програми.

Правосуддя перехідного періоду покликане одночасно відновити гідність потерпілих, поступово сформувати взаємну довіру між протилежними групами і сприяти інституційним змінам, необхідним для встановлення нових відносин серед населення. Це потрібно, щоб утвердилося верховенство закону в умовах відмови від практик, які дозволяли повну або часткову безкарність. Однак в постконфліктних ситуації в уряді є й інші не терплять зволікання завдання, такі, наприклад, як роззброєння протиборчих сил, підвищення безпеки цивільного населення, відшкодування шкоди, заподіяної потерпілим, і відновлення розореної національної економіки.

Декларовані цілі правосуддя перехідного типу складаються в тому, щоб одночасно відновити гідність постраждалих, поступово сформувати взаємну довіру між протиборчими групами і сприяти інституціональним змінам, необхідним для встановлення нових відносин серед населення, щоб утвердилося верховенство закону в умовах відмови від практик, що дозволяють повну або часткову безкарність.

Звичайно, сьогодні Україна дуже вразлива. Разом з тим сильна армія, залізні кордону, режим і система тиску на ЗМІ і громадян не роблять державу сильною. Його сила в дотриманні законів всіма членами суспільства, в рівні освіти, розвитку охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, розвиненій інфраструктурі та інших соціальних і демократичних цінностях, які громадяни країни вважають основними для себе і готові захищати. У свою чергу держава повинна відповідати очікуванням своїх громадян.

Кожне суспільство обирає свій шлях, допоможе зцілити його після масових та систематичних порушень, які допускались в минулому. Практика показує, що ефективність впровадження застосувань механізмів

правосуддя перехідного періоду залежить від обізнаності в застосуванні кейсів міжнародного досвіду, це дозволяє знизити ймовірність виникнення значних помилок. Для створення надійної політики в постконфліктному суспільстві варто залучати громадськість та жертв до вироблення спільного наративу та концепцій. Варто також створити міжвідомчі органи не державному рівні, для збільшення ефективності роботи. Створювати простір для комунікації між громадянським суспільством, жертвами, урядовими та неурядовими організаціями та владою. Такий простір допоможе швидше реагувати на проблеми, узгоджувати пріоритети, обмінюватись напрацюваннями та збільшити розуміння самих механізмів серед населення.

Використовувати всі відомі інструменти та механізми правосуддя перехідного періоду пам'ятати про сильні та слабкі сторони системи. Наприклад гібридні суди покликані щоб відновити віри в верховенство права, в суспільствах, що пережило грубі порушення прав людини. Гібридні суди мають бути представлені як поєднання, яке дозволить взяти найкраще з міжнародного підходу, досвіду та знань норм, законності, та не уникати особливості національного менталітету. Аналіз показав, що по-перше, в таких фундаментальних аспектах, як історія створення та правовий режим, існуючі гібридні суди суттєво відрізняються. По-друге, єдине що об'єднує існуючі гібридні суди, що в них є групи як міжнародних, так місцевих суддів. По-третє, до ще однієї особливості гібридних судів можна віднести їх нішу в країні, де відбулись порушення, їх *ad hoc* природу виникнення.

Порчу із гібридними судами знаходяться комісії зі встановлення істини цілі яких полягають в припиненні і запобіганню насильству та майбутнім порушенням прав людини, створити основу для національного демократичного порядку, у якому поважатимуться і забезпечуватимуться права людини, рекомендувати шляхи запобігання майбутнім порушенням та злочинам, гарантувати, щоб такі категорії, як відповідальність, «культура

прав людини», верховенство права діяли як механізм запобігання, підзвітності та укріплення норм.

Обов'язок держави щодо кримінального переслідування та покарання за міжнародні злочини; встановлення істини та розкриття інформації щодо зазначених злочинів; надання компенсації та відшкодування, а також гарантії щодо неповторення; проведення необхідних інституційних реформ (наприклад, люстрації).

Зрештою варто звернути увагу на формування інформаційної політики, адже в великій кількості населення не має чіткого розуміння понятійного апарату. Навіть при проведенні авторського дослідження певний відсоток респондентів вказав, що не розуміє поняття «амністія», яке не є новим для нашого соціуму.

Дослідження питання амністії є надзвичайно важливим для суспільства, що рухається до встановлення ліберального миру. Вчасне дослідження та вирішення проблеми помилування може пришвидшити процес примирення. Діяння, що були вчинені особами на території окупованої частини Луганської та Донецької областей із захоплення влади в цих районах та участі в діяльності збройних формуваннях та незаконно проголошених органах, є кримінальними злочинами. Усвідомлення цього факту особами, що брали участь у таких подіях, відіграє роль стримувального чинника при спробах мирного врегулювання конфлікту. Тож теоретично звільнення від відповідальності може за певних умов сприяти припиненню активного протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 20.05.2014 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – No 29. – ст. 942.
2. Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – No 45. – ст. 2043.
3. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – No 2-3. – ст. 12.
4. Allen T., Douglas B. Closing the door on restitution: the European Court of Human Rights // *Transitional Jurisprudence and European Convention on Human Rights*. P. 208–238.
5. Arthur P. How «Transitions» Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice // *Human Rights Quarterly*. Vol. 31. 2009. P. 321–367.
6. Bassiouni C., Rothenberg D. *The Chicago Principles on Post-Conflict Justice*. The International Human Rights Law Institute, 2007.
7. Conflict Environments', *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 4, 2005, pp.447–462:
8. David M. Malone & Karin Wermester (2000) Boom and bust? The changing nature of UN peacekeeping, *International Peacekeeping*, 7:4, 37–54,
9. David R. *Lustration and Transitional Justice. Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary and Poland*. University of Pennsylvania Press, 2011.
10. De Greiff P. Theorizing transitional justice // *Transitional justice*. Ed. by Williams M., Nagy R., Elster J. New York University Press, 2012. P. 31–77.
11. Golovko L. L'evolution de la justice en Russie: routine des reformes ou transition eternelle? / L. Golovko // *Revue Est Europa*, numero special. – 2014. – No. 1. – P. 128, 129.

12. Goulding, M. (1993) "The Evolution of United Nations Peacekeeping", in International Affairs. Vol. 69, No. 3, pp. 451-464
13. Jan Selby (2013): The myth of liberal peace-building, Conflict, Security & Development, 13:1, 57-86
14. Krause, K. and Oliver Jütersonke 'Peace, Security and Development in Post-
15. Leebaw B. A. The Irreconcilable Goals of Transitional Justice // Human Rights Quarterly. 2008. Vol. 30 (1). P. 95–118.
16. Rodríguez-Pinzón D. The Inter-American Human Rights System and transitional processes // Transitional Jurisprudence and European Convention on Human Rights. Justice, Politics and Rights. Ed. by A. Buyse and M. Hamilton. Cambridge University Press, 2011. P. 241–246.
20. Teitel R. Transitional Justice Genealogy // Harvard Human Rights Journal. 2003. Vol. 16. P. 69.
17. Roger Mac Ginty & Oliver Richmond (2007) Myth or Reality: Opposing Views on the Liberal Peace and Post-war Reconstruction, Global Society, 21:4, 491-497, DOI: 10.1080/13600820701562710
18. Selby, J. (2013) "The myth of liberal peace-building", in Conflict, Security & Development, Vol. 13, No. 1, pp.57-86.
19. Teitel R. Transitional Justice Genealogy // Harvard Human Rights Journal. 2003. Vol. 16. P. 69.
20. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes. Vol. 1. Ed. by Kritz N. J. US Institute of Peace, 1995
21. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: Монографія. – К.: КМ Academia, 2000. – 262 с
22. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. – К.: "ПУМЕС", 2017. – 592 с.
23. Банс В. Элементы неопределенности в переходный период // Полис. – 1993. – No 1. – С. 116 ' 124.

24. Банчук О. А., Куйбіда О. Р. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав і основних свобод до процедури здійснення судочинства. – К.: ІКЦ «Леста», 2005. – 116 с
25. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу / Т. В. Бельська // Актуальні проблеми державного управління. - 2008. - № 2. - С. 78-83
26. Бобринский Н. А. Правовые основы правосудия переходного периода в документах ООН / Н. А. Бобринский // Библиотека криминалиста. – 2014. – № 5. – С. 32
27. Волеводз А. Г., Волеводз В. А. Современная система международной уголовной юстиции: понятие и множественность институциональных моделей // Международное уголовное право и международная юстиция. 2008. № 3. С. 3–13.
28. Волянчук О. Я. Ретроспективні виміри політики: нові напрямки дослідження / О. Я. Волянчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. - 2014. - Вип. Спец. вип.. - С. 181-187.
29. Гаджиєва Д. В. Поняття, ознаки та функції інституту політичного транзиту / Д. В. Гаджиєва // Актуальні проблеми політики. - 2013. - Вип. 49. - С. 187-193.
30. Голубчик Г. Становлення Європейських моделей суспільної пам'яті: інституційно-правовий аспект / Г. Голубчик // Державне управління та місцеве самоврядування. - 2014. - Вип. 3. - С. 97-106.
31. Господство права и правосудие переходного периода в конфликтных и постконфликтных обществах. Доклад генерального секретаря от 23 августа 2004 S/2004/616 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://www.refworld.org.ru/publisher,UNSC,THEMREPORT,,4a895b662,0.html>
32. Дубровин В. В. Регулирование вопросов возмещения вреда, причиненного преступлением, в международно-правовых документах

- Организации Объединенных Наций // Международное уголовное право и международная юстиция. 2009. № 1. С. 26–33.
33. Евсеев А. Гибридные суды как институт транзитивного правосудия // Международное правосудие. 2017. №3(23). С.47–61.
  34. Європейське соціологічне дослідження цінностей[Electronic resource]. – Mode of access: <https://europeanvaluesstudy.eu/>
  35. Зелинская Н. А. Международно-правовые стандарты прав человека в сфере уголовной юстиции: понятие и виды / Н. А. Зелинская // Юридичний вісник. – 1998. – No 4
  36. Инструменты обеспечения господства права в постконфликтных государствах. Меры судебного преследования. Документ ООН HR/PUB/06/4. Издание ООН. Нью-Йорк и Женева, 2006.
  37. К вопросу о понятии политического преступления и политической преступности // Политическая криминология. – Вестник научных трудов. – Нижнекамск, 2005. – С. 3 – 44.
  38. Калмиков Т. Європейський Суд та Комісар з прав людини Ради Європи: шляхи розвитку взаємодії / Т. Калмиков // Evropsky politicky a pravni diskurz. - 2015. - Vol. 2, Iss. 4. - С. 42-45
  39. Комісія правди і примирення була уповноважена надавати амністію щодо політично мотивованих діянь, за умови повного розкриття заявником усіх релевантних фактів (Promotion of National Unity and Reconciliation Act 34 of 1995 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.justice.gov.za/legislation/acts/1995-034.pdf>).
  40. Малько А.В. Теория государства и права. М., 2000. С. 136, 137.
  41. Марта Вовк, Володимир Глущенко, Юрій Гуков, Анастасія Єгорова, Євгеній Захаров, Борис Книров, Ганна Овдієнко, Наталія Охотнікова, Олена Річко, Яніна Смелянська, Ігор Сосонський, Геннадій Токарев, Павло Шваб, Геннадій Щербак Відповідальний за випуск: Є. Ю. Захаров Редактор Є. Ю. Захаров Верстка: О. А.

Мірошниченко Насильницькі злочини, скоєні в ході збройного конфлікту на сході України у 2014–2018 рр.:

42. Международные военные трибуналы: от Нюрнберга до Гааги// Актуальні проблеми політики: Збірник наук. праць. – Вип. 12.– Одеса, 2001. – 402 – 409.
43. Механизмы обеспечения верховенства права для постконфликтных государств. Архивы. – Нью-Йорк, Женева, 2015. – С. 3.
44. Механизмы обеспечения верховенства права для постконфликтных государств. Национальные консультации по вопросам отправления правосудия в переходный период. ООН. Нью-Йорк; Женева, 2009.
45. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2016 році [Електронний ресурс]. // Судова влада України: [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу:
http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_copy.pdf
46. Олег Шинкаренко. Жизнь после войны: Примирит ли нас правосудие переходного периода? [Електронний ресурс]. // Центр информации по правам человека: [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу:
https://humanrights.org.ua/ru/material/zhittjia_pisljia_vijni_chi_primirit_na_s_pravosuddjia_perehidnogo_periodu
47. Повідомлення про втручання в діяльність суддів від голови Апеляційного суду Луганської області від 8 серпня 2017 року [Електронний ресурс] // Вища рада правосуддя : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.vru.gov.ua/content/file/4839-0-8-17.pdf>.
48. Права человека в сфере уголовного правосудия: международно-правовые аспекты // Юридический вестник. – № 1. – 1999.– С. 23 – 29.
49. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, поняття / П. Рабінович, О. Венецька // Юридичний вісник України. – 2012. – No 49 (8–14 грудня

50. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели// Полис. – 1995. – № 5. – С. 5 ' 15.
51. Рикёр П. Путь признания. Три очерка / П. Рикёр ; пер. с фр. И. И. Блауберг, И. С. Вдовина. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2010. – 268 с.
52. Роздатковий матеріал для сесій тренінгу «Механізми правосуддя переходного періода і права человека в конфліктних і постконфліктних ситуаціях» / сост. Н. Ченгич. – С. : Академия мира, 2015.
53. Романюк О. І. Національне питання в контексті проблем посттоталітарної трансформації українського суспільства // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 504. – Серія: „Історія України”. Вип. 4. – С.238 -245.
54. Романюк О. І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2002. – № 555. – Серія: „Питання політології”. Вип. 4. – С. 16- 25.
55. Статистика населення України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp
56. Статистична інформація щодо правопорушень в Донецькій області [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Донецькій області [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/kriminal1.php>;
57. Сучасна миротворча діяльність: конфлікт, миротворчі процеси та післявоєнна відбудова» (2008 р.), за ред. Джона Дарбі та Роджера Макджінті, видавництво «Palgrave Macmillan».
58. У результаті 1167 заявників отримали повну, а 145 – часткову амністію (The South African Truth and Reconciliation Commission report [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.justice.gov.za/trc/report/index.htm>

59. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. Международно-исследовательский проект : монография / под ред. проф. В. Ж. Савицкого ; Российская Академия наук ; Институт государства и права. – М. : Издательство БЕК, 1995. – С. 38
60. Чарнота А. Про яскравий випадок невизначеності, або Правосуддя перехідного періоду і верховенство права / А. Чарнота ; пер. з англ. Д. Вовк // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 188
61. Шарлет Р. Правовые трансплантации и политические мутации: рецепция конституционного права в новых независимых государствах// КПВО. 1999. №2 (27).
62. Шинкарецкая Г. Г. Смешанные уголовные трибуналы: новый вид правосудия? / Г. Г. Шинкарецкая // Международное право и международные организации. – 2014. – № 2. – С. 29
63. Эрик Соттас, «Правосудие переходного периода и санкции». // Международный журнал красного креста, Том 90, № 870, июнь 2008.
64. Якушев А.В. Теория государства и права. Конспект лекций. М., 2000. С. 39.

Додаток 1**АМНІСТІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ
(ОПИТУВАННЯ ДУМОК СТУДЕНТІВ КИЄВА ТА МАРІУПОЛЯ)**

Вітаю! Пропонуємо Вам взяти участь у соціологічному опитуванні. Будь ласка, відповідайте на запитань. Анкета анонімна, а отримані дані будуть використані в наукових і практичних цілях.

1) Вкажіть Вашу стать:

a) Чоловіча

b) Жіноча

2) Вкажіть Ваш вік:

a) 17 - 19 років

b) 20 - 22 років

c) 23 -25 років

3) Вкажіть місто в якому Ви навчаєтесь:

a) Київ

b) Маріуполь

4) Ваша освіта:

a) Нижче середньої

b) Середня

c) Середня спеціальна

d) Незакінчена вища

e) Вища

5) Чи впливає на Вас конфлікт, що відбувається на Сх. України ?

a) Так

b) Ні

6) Чи маєте Ви родичів або друзів, що зараз проживають на тимчасово окупованій території?

a) Так

b) Ні

7) Чи є серед Ваших знайомих люди, які брали участь в бойових діях, що відбуваються на Сх. України?

- a) Так
- b) Ні

8) Чи є серед Ваших люди, які брали участь в бойових діях, що відбуваються на Сх. України?

- a) Так
- b) Ні

9) Конфлікт, що відбувається на Сх. України - це?

- a) Війна двох держав
- b) Громадянська війна
- c) Спроба відділення і створення нових держав
- d) Прояв демократії
- e) Окупація території державою агресором

10) Чи бачите Ви перспективу відновлення територіальної цілісності України в її попередніх межах?

- a) Так
- b) Ні
- c) Частково, лише Донецька обл
- d) Частково, лише Луганська обл
- e) Частково, лише Крим
- f) Частково, Донецька та Луганська обл
- g) Частково, Донецька обл та Крим
- h) Частково, Луганська обл та Крим

11) Як Ви вважаєте хто повинен відповідати за події, які відбуваються на Сх. України ?

- a) Сепаратисти з ДНР та ЛНР
- b) Збройні формування та їх керівники
- c) Наша влада, що не спромоглась вчасно відреагувати
- d) Влада Російської Федерації
- e) Всі вказані варіанти
- f) Ваш варіант _____

12) Чи розумієте Ви поняття амністія?

- a) Так
- b) Ні

13) Хто в Вашому розумінні має право на амністію?

- a) Військові, які виконували накази керівництва
- b) Посадові особи, які діяли в межах своєї обов'язків
- c) Особи, що дотримувались норм міжнародного гуманітарного права

d) Керівники, що діяли відповідно власного розсуду – зважаючи на ситуацію

e) Ніхто з перерахованих вище осіб

14) Як Ви вважаєте на яку міру покарання заслуговують представники так званих ДНР та ЛНР ?

a) Позбавлення волі на певний строк

b) Довічне позбавлення волі

c) Виправні роботи без позбавлення волі

d) Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю

e) Штраф

15) Як Ви ставитесь до амністії посадових осіб та генералів з непідконтрольної території заради припинення активної фази конфлікту?

a) Позитивно, заради припинення вогню

b) Позитивно, якщо буде відновлена територіальна цілісність держави

c) Негативно

d) Можливо

Додаток 2

	Київ	Маріуполь	
Виправні роботи без позбавлення волі	4,8%	3,8%	4,3%
Виправні роботи без позбавлення волі, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	0,0%	1,9%	0,9%
Виправні роботи без позбавлення волі, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, Штраф	1,6%	1,9%	1,7%
Довічне позбавлення волі	23,8%	13,2%	19,0%
Довічне позбавлення волі, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	0,0%	3,8%	1,7%
Довічне позбавлення волі, Смертна кара	1,6%	0,0%	0,9%
Нічого	3,2%	7,5%	7,7%
Позбавлення волі на певний строк	19,0%	28,3%	23,3%
Позбавлення волі на певний строк, Виправні роботи без позбавлення волі	1,6%	0,0%	0,9%
Позбавлення волі на певний строк, Виправні роботи без позбавлення волі, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	1,6%	0,0%	0,9%
Позбавлення волі на певний строк, Довічне позбавлення волі	1,6%	0,0%	0,9%
Позбавлення волі на певний строк, Довічне позбавлення волі, Виправні роботи без позбавлення волі, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, Штраф	1,6%	1,9%	1,7%
Позбавлення волі на певний строк, Довічне позбавлення волі, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	0,0%	1,9%	0,9%
Позбавлення волі на певний строк, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	7,9%	13,2%	10,3%
Позбавлення волі на певний строк, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, Депортація	1,6%	0,0%	0,9%
Позбавлення волі на певний строк, Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, Штраф	7,9%	3,8%	6,0%
Позбавлення волі на певний строк, Штраф	0,0%	1,9%	0,9%
Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю	12,7%	11,3%	12,1%
Смертна кара	1,6%	0,0%	0,9%
Штраф	3,2%	1,9%	2,6%
	100,0%	100,0%	100,0%